

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Ельвіра ЛУЗІК
«__» _____ 2023 р

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

**Тема: «Психологічні засоби розвитку інтелектуальних здібностей дітей
молодшого шкільного віку під час війни»**

Виконавець: здобувач вищої освіти ПП-201 Мз Кочнєва Аліна Олександрівна

Науковий керівник: канд. психол. наук, доцент Проскурка Наталія Миколаївна

Нормоконтролер: _____ Тамара МИХЕСВА

КИЇВ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»
ОП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

«__» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Кочневої Аліни Олександрівни

1. Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні засоби розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни» затверджена наказом ректора в «04» жовтня 2023 р. № 2033 /ст.

2. Термін виконання роботи: з 25 вересня 2023 р. до 31 грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до першого, другого та третього розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 107 сторінок, з них обсяг основного тексту 56 сторінок, список використаних джерел нараховує 60 позиції.

4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичний аналіз дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку; Висновки до першого розділу; Розділ 2. Емпіричне дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни; Висновки до другого розділу; Розділ 3. Розвиток інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни; Висновки до третього розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): 16 рисунків.

6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	04.09.2023	
2.	Формулювання мети, завдання досліджень. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	11.09.2023	
3.	Написання основної частини. Перше читання керівника	22.09.2023	
4.	Написання вступу, висновків. Уточнення плану кваліфікаційної роботи	05.10.2023	
5.	Оформлення роботи. Подання керівникові	26.11.2023	
6.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	29.11.2023	
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	04.12.2023	
8.	Подання остаточного варіанта на кафедру для перевірки на академічну доброчесність	06.12.2023	
9.	Захист роботи	25.12.2023	

7. Дата видачі завдання: «01» вересня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Наталія ПРОСКУРКА

Завдання прийняла до виконання _____ Аліна КОЧНЄВА

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Психологічні засоби розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни»: 107 сторінок, 60 використаних джерел та літератури, 6 додатків.

Об'єкт дослідження – інтелектуальні здібності дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Предмет – засоби розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Мета дослідження полягає у розробці та апробації програм розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

У кваліфікаційній роботі розкрито психологічні засоби інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни, зокрема: зіставлено поняття «інтелектуальний розвиток», «молодший шкільний вік» та «війна». Описано засоби інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Практичне значення роботи полягає в тому, що дана робота може використовуватися практичними психологами для проведення програм розвитку інтелектуальних здібностей молодших школярів під час війни. Також матеріали дослідження можна використовувати практичним психологам в роботі з інтелектуальними здібностями дітей молодшого шкільного віку під час війни.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ, ВІЙНА, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК,
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	9
1.1. Поняття про інтелектуальні здібності та їх види.....	9
1.2. Особливості прояву інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.....	14
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ	
2.1. Організація і методика дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.....	23
2.2 Аналіз результатів дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.....	28
Висновки до другого розділу.....	33
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	36
3.1. Розробка та впровадження програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку.....	36
3.2. Аналіз ефективності програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.....	43
3.3 Практичні рекомендації батькам, вчителям щодо розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.....	46
Висновки до третього розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність роботи. У сучасному світі гостро стоїть проблема розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку в умовах збройного конфлікту. В умовах військового конфлікту в країні найбільш вразливими є діти шкільного віку. Це пов'язано з тим, що саме в цей період дитинства починаються процеси становлення і розвитку психіки, соціалізації, становлення особистості та її світогляду. Так склалося, що зростання нинішніх дітей молодшого шкільного віку відбувається в умовах реальних подій військової агресії на території рідної країни (міста, села, будинку) та відтворення засобами масової інформації відеосюжетів, документальних зображень військової техніки, озброєння, учасники бойових дій, бійці, людські страждання, вживання в мовленні в середовищі військової лексики (ЗСУ, бойовики, вибухи, ворожі обстріли, військові дії, збройні провокації, гранатомети, міни, окупанти, оборонні укріплення тощо).

Особливо гостро переживають воєнні події діти, в родинях яких є загиблі, поранені, вимушені переселенці, біженці. На дітей війна діє більш руйнівню, ніж на дорослих, оскільки у старших дітей вже є певний досвід, уявлення про добро і зло, цінності. Діти молодшого шкільного віку, не маючи такого світоглядного багажу, можуть втратити можливість його знайти. У таборах для біженців діти страждають не лише від розлуки з рідними, а й від того, що фактично не можуть контролювати своє життя – просто чекають, коли все налагодиться. Це дуже впливає на рівень інтелектуального розвитку.

Про здібності вели мову ще давньогрецькі мислителі Арістотель, Піфагор. Початок їх інтенсивного дослідження датується другою половиною XIX ст., коли англійський психолог і антрополог Френсіс Гальтон (1822 - 1911) розпочав експериментальні та статистичні дослідження людських відмінностей. Проблема здібностей і понині є однією з найважливіших (і недостатньо розроблених) як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Проблема інтелектуального розвитку учнів початкової ланки досліджується як психологами, так і педагогами. Нею

займалися також такі видатні вчені як Л. Виготський, Л. Занков, М. Монтесорі, Ж. Ж. Руссо, О. Савченко.

Таким чином, теоретичне та практичне вивчення психологічних засобів розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку є актуальним за рахунок збройного конфлікту.

Об'єкт дослідження: інтелектуальні здібності дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження: засоби розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Мета: розробити та апробувати програму розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Завдання кваліфікаційної роботи:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів щодо вивчення інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку.

2. Підібрати діагностичну базу дослідження та провести емпіричне дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

3. Розробити та апробувати програму розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

4. Здійснити аналіз ефективності впровадженої програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

5. Розробити практичні рекомендації для батьків, вчителів щодо розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Методи дослідження:

- *теоретичні:* аналіз літератури, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення отриманих результатів, порівняння експериментальних даних дослідження, формування висновків;

- *емпіричні:* спостереження, опитування, тестування;

- методи статистично-математичної обробки даних: програма SPSS 19.0.

Для реалізації поставлених завдань було використано ряд психодіагностичних методик:

1. Психодіагностична методика «Матриці Равена».
2. Метод дослідження уваги Коректурна проба.
3. Тест «Кола».
4. Методика «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах».

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

- *Поглиблено* уявлення про особливості про інтелектуальні здібності дітей молодшого шкільного віку під час війни;
- *Розкрито* особливості інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни;
- *Розроблено* програму розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що дана робота може використовуватися практичними психологами для проведення програм з розвитку інтелектуальних здібностей. Також матеріали дослідження можна використовувати викладач в процесі підготовки майбутніх практичних психологів в закладах вищої освіти.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 60 найменування, додатків на 45 сторінках. Основний зміст роботи викладений на 56 сторінках. Загальний обсяг роботи - 107 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Поняття про інтелектуальні здібності та їх види

Інтелектуальні здібності - це сукупність психічних процесів і властивостей, які визначають здатність особи до мислення, навчання, розв'язання завдань та адаптації до нових ситуацій. Іншими словами, це здатність розуму до аналізу, синтезу, вирішення проблем і запам'ятовування інформації. Інтелектуальні здібності грають важливу роль у нашому житті і впливають на успіх у навчанні, професійному розвитку і загальному життєвому успіху.

М. Заброцький [15] розглядає цілісний розвиток інтелекту у молодшому шкільному віці відбувається за такими напрямками:

- засвоєння й активне використання мови як засобу мислення. Цей напрям пов'язаний із розвитком мовлення дітей, активним його використанням під час розв'язування різноманітних завдань. Важливо навчити їх роздумувати вголос, словесно відтворювати думки і виражати в словах та отриманий результат розв'язування задач і виконання вправ;

- поєднання і взаємозбагачення всіх видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного. З цією метою дітям пропонують завдання, для розв'язування яких необхідні одночасно і практичні дії, і вміння оперувати образами, поняттями, висловлювати судження;

- виокремлення підготовчої та виконавчої фаз розв'язання завдання. На підготовчій фазі здійснюють аналіз його умов і виробляють план, на виконавчій реалізують його практично, при цьому обов'язкова перевірка отриманого результату.

За визначенням Л.І. Божович, «інтелект - це глобальна здатність діяти розумно, раціонально мислити і добре справлятися з життєвими обставинами» [12].

Для розвитку інтелекту необхідні увага і пам'ять. Увага — це здатність зосереджуватися на значущих для вас предметах і явищах. Пам'ять - це закріплення, збереження і подальше використання минулого досвіду.

Якщо дитина виконує домашнє завдання, уважно слухає вчителя, запам'ятовує навчальний матеріал, відповідає на запитання, то він тренує свою увагу, пам'ять і кмітливість. В результаті його навички стають кращими і розвиваються.

Наприклад, він може використовувати механічне запам'ятовування. Але таке запам'ятовування вимагає частого повторення. Знання, отримані зубрінням, не зберігаються в пам'яті надовго. Також, можна використовувати осмислене запам'ятовування, коли людина заглиблюється в суть вивченого. Осмислене запам'ятовування важливіше для розвитку інтелекту [25].

Інтелектуальні здібності виявляються в різних сферах діяльності людини. Наприклад, Вільям Шекспір використав свій інтелект для написання геніальних п'єс, Альберт Ейнштейн для створення теорії відносності, Володимир Вернадський для розробки теорії біосфери. Сучасні автомобілі, комп'ютери, мобільні телефони – все це плоди людського розуму. У суспільстві все більше цінуються інтелектуальні здібності.

Американський психолог Говард Гарднер запропонував теорію, яка пояснює різні види інтелекту. Вчений припускає, що зводити визначення інтелекту дитини до простої перевірки IQ недостатньо. Академічна успішність, безсумнівно, важлива, але настільки ж важливі і схильності дитини до малювання, музики, танців, підприємницької діяльності тощо. Всі ці схильності необхідно враховувати, визначаючи потенціал дитини. Так виникла теорія множинного інтелекту, яка доводить, що у дитини можуть домінувати 1 або 2 з 8 типів інтелекту.

Розглянемо докладніше типи інтелекту, які зустрічаються у дітей.

1. Тілесно-кінестетичний.

Діти, які володіють тілесно-кінестетичним інтелектом, зазвичай досягають успіхів у спорті та інших видах фізичної активності. Вони багато рухаються, і їх рухи добре скоординовані.

Безумовно присутній у дитини, якщо вона:

- дуже активна, буквально постійно у русі;
- любить спортивні ігри, танці;
- не може всидіти на місці під час тривалих нединамічних справ;
- обожнює експериментувати.

Ним володіють багато відомих спортсменів, актори і танцюристи.

2. Візуально-просторовий.

Даний тип інтелекту визначає, наскільки добре дитина може візуалізувати об'єкти, місця і навіть свої сни. Діти, що володіють таким інтелектом, мають таланти в малюванні, ліпленні й інших подібних заняттях. Вони добре визначають розміри об'єктів і можуть в деталях відтворювати минулі події. Вони також схильні висловлювати свої думки і почуття у візуальній формі.

Присутній у дитини, якщо вона:

- часто малює або будує;
- відрізняється мрійливістю;
- любить роздивлятися зображення;
- залюбки створює або прикрашає різні речі.

3. Логіко-математичний.

Логічний інтелект пов'язаний зі здібностями дитини до математичних обчислень і аргументації. Важливою частиною логіко-математичного інтелекту є навички вирішення різних завдань. Такі діти допитливі і часто ставлять питання. Вони добре розуміють мову чисел, графіків і діаграм. У багатьох відомих математиків розвинений даний тип інтелекту.

Належить дитині, якщо вона:

- обожнює цифри й у ранньому віці проявляє інтерес до лічби;
- часто фіксує предмети чи об'єкти у цифровому еквіваленті;
- ставить багато питань про сутність речей;
- цікавиться взаємозв'язками подій, явищ, речей;
- полюбить вирішувати складні задачі.

4. Музичний.

Якщо дитина любить слухати музику, це ще не означає, що вона володіє музичним інтелектом. Даний тип інтелекту розвинений у дітей, які люблять створювати музику, співати і настукувати різні ритми. Вони краще за інших розуміють музику. Однак важливо розуміти, що музичний інтелект - це досить широке поняття, і у різних дітей він може проявлятися по-різному.

Притаманний дитині, якщо вона:

- постійно наспівує або вигадує пісні;
- любить повторювати мелодії чи ритми;
- цікавиться музичними інструментами;
- прекрасно копіює звуки чи інтонації.

5. Лінгвістичний.

У дітей, що володіють лінгвістичним інтелектом, зазвичай добре розвинені мовні навички. Такі діти люблять грати зі словами і розгадувати кросворди. У них зазвичай великий словниковий запас, вони легко запам'ятовують нові слова. Також у них розвинена здатність розповідати історії.

Проявляється, якщо дитина:

- говорить без зупинку;
- легко знаходить спільну мову із незнайомими;
- полюбляє читати або робить це без труднощів;
- гарно формує власні думки;
- вигадує чи записує історії.

6. Екзистенційний.

Екзистенційний інтелект не варто плутати з інтроверсією або егоцентричністю. Він пов'язаний зі здатністю людини насолоджуватись самотністю. Цей тип пов'язаний з такими якостями, як відповідальність, самосвідомість і самостійність. Діти, які володіють екзистенційним інтелектом, усвідомлюють свої сильні і слабкі сторони. Такі діти впевнені у всьому, що вони роблять. Вони слухають оточуючих, але роблять те, що самі вважають правильним. З таких дітей виростають успішні підприємці.

Якщо дитина:

- цікавиться оточуючим світом у контексті світогляду;
- ставить подібні питання й активно шукає на них відповіді: навіщо я існую? звідки з'явилися люди, сонце та ін.? чи існує безсмертя? тощо.

7. Міжособистісний.

Діти з розвиненим міжособистісним інтелектом вміють добре спілкуватися з оточуючими. У них зазвичай багато друзів, і вони люблять бути в компанії. Такі діти вміють знаходити спільну мову з різними людьми і розуміють, як справлятися з різними ситуаціями. У компанії вони здаються спокійними і розслабленими. З друзями вони співчутливі, добрі і чуйні. З таких дітей виростають хороші дипломати, керівники й педагоги.

Якщо дитина:

- має багато друзів;
- із задоволенням ходить у гості;
- любить спілкуватися;
- залюбки об'єднується з іншими дітьми у грі.

8. Натуралістичний.

Якщо дитина цікавиться садівництвом, доглядом за тваринами, то у неї розвинений даний тип інтелекту. Такі діти люблять природу. Вони цікавляться різними природними явищами, люблять гуляти в парках, біля річок і всюди, де немає асфальту. Також вони стурбовані збереженням природи.

Яскраво виражений цей тип інтелекту, якщо дитина:

- любить проводити час на природі;
- із задоволенням спостерігає чи досліджує живі істоти;
- залюбки доглядає за рослинами;
- проявляє уважність до природних явищ [2].

Гарднер припускає, що внутрішній і міжособистісний інтелект людини такий же важливий для успішного функціонування людини в суспільстві, як і загальний інтелект (IQ), вимірний за допомогою тестів на коефіцієнт інтелекту[5]. Особливо це стосується тих сфер, які пов'язані з постійним спілкуванням і характеризуються

підвищеною відповідальністю, що характерно для тих, хто займається управлінською діяльністю. Зрозуміло, що високорозвинені навички міжособистісного спілкування передбачають ефективність процесу спілкування, який відіграє найважливішу роль як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності.

Зазначені вище види інтелектуальних здібностей є загальними і піддаються поділу на більш конкретні підвиди та аспекти. Наприклад, в лінгвістичних здібностях можуть виділятися здібності до вивчення іноземних мов, письма, граматики і т. д. В логічно-математичних здібностях можуть виявити себе підвиди, такі як алгебра, геометрія, математична логіка і т. д. [20]

Крім того, інтелектуальні здібності можуть бути оцінювані різними способами, такими як інтелектуальні тести, психометричні методи, спостереження та інші. Важливо також враховувати, що інтелектуальні здібності можуть змінюватися впродовж життя під впливом навчання, досвіду та розвитку.

Також, здібності – визначаються як індивідуально-психологічні особливості людини, що виражають її готовність до оволодіння визначеними видами діяльності і до їхнього успішного виконання, що є умовою їхнього успішного виконання. Під ними розуміється високий рівень інтеграції і генералізації психічних процесів, властивостей, відношень, дій і їхніх систем, що відповідають вимогам діяльності.

1.2. Особливості прояву інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке почалося 24 лютого 2022 року, призвело до серйозних наслідків для освіти в Україні. Школи зазнали людських втрат: вчителів, учнів, батьки загинули через військові дії та/або російську окупацію. Сотні шкіл були зруйновані або пошкоджені. Мільйони дітей і тисячі українських вчителів були змушені переселитися всередині країни або виїхати за кордон. Щодня всім учасникам навчального процесу доводиться долати випробування війни: вимушені перерви під час занять, перехід на дистанційну чи

змішану форму навчання, попередження про авіанальоти та відключення електроенергії. Повномасштабна війна погіршила доступ до освіти та поглибила існуючу освітню нерівність, негативно вплинула на якість навчального процесу та успішність учнів, вплинула на психічний та емоційний стан учнів та вчителів.

Досвід навчання під час пандемії COVID-19 дозволив школам швидше адаптуватися до дистанційного навчання під час воєнного стану. Проте дистанційне навчання все ще несе в собі ризики погіршення якості освіти та прогресу учнів, а також поглиблення існуючої освітньої нерівності. Крім того, дистанційне навчання збільшує навантаження на учнів і викладачів та негативно впливає на психічний та емоційний стан учасників освітнього процесу. [47]

Під час дистанційного навчання обов'язковою умовою для учнів стає наявність пристрою та робочого місця вдома. Діти, які навчаються дистанційно, окрім уроків, більше часу проводять вдома. Умови воєнного часу також створюють додаткове навантаження на вчителів: їм доводиться більше часу приділяти організації занять під час повітряної тривоги, виконувати роботу колег, які переїхали, а також підтримувати учнів, які зараз перебувають за кордоном. Дистанційне навчання також стало викликом для батьків, оскільки їм доводиться витратити більше часу на навчання дітей.

Незважаючи на складні умови праці та проблеми з безпекою, вчителі намагаються дотримуватись навчальних планів. Для цього комбінують теми, зменшують кількість завдань для самостійного навчання, використовують несинхронне навчання — наприклад, публікують відеозаписи занять і навчальні матеріали на онлайн-платформах. Проте вчителі не мають можливості проводити достатньо часу з кожним учнем під час дистанційного навчання. Крім того, вчителям бракує особистого спілкування з учнями, необхідного для забезпечення їхнього належного навчання та оцінювання, що звичайно може вплинути на інтелектуальний розвиток дітей молодшого шкільного віку.

Процес розвитку інтелекту, відповідно до результатів багаторічних досліджень Ж. Піаже, являє собою зміну трьох великих періодів, упродовж яких відбувається становлення трьох основних інтелектуальних структур [45]. Першими

формуються сенсомоторні структури – системи матеріальних дій, що виконуються послідовно (до 1,5–2 років). Дитина починає виокремлювати себе із зовнішнього світу, виникає розуміння сталості, стійкості зовнішніх об'єктів. У цей період мова нерозвинена та відсутні уявлення, а поведінка формується на основі координації сприйняття та руху. У період від 2 до 7 років виникають структури конкретних операцій – системи дій, що виконуються за допомогою розумових операцій, але з опорою на зовнішні, наочні дані (мислення за допомогою уявлень). Сильний образний початок за умови недостатнього розвитку словесного мислення призводить до своєрідної дитячої логіки. На етапі доопераційних уявлень дитина не здатна до міркування та доведення. Мислення зорієнтоване на зовнішні ознаки предмета. Дитина не бачить речі у їх внутрішніх зв'язках, вона сприймає їх такими, якими вони постають у результаті безпосереднього сприйняття, хоча вона вже здатна до елементарного логічного міркування. Після 12 років відбувається становлення формально-логічних операцій – формування здатності мислити логічно, користуватися абстрактними поняттями, виконувати операції подумки.

Аналогічна еволюційність також спостерігається в інших психічних процесах. На початку молодшого шкільного віку сприймання є недостатньо диференційованим (у зв'язку з цим дитина іноді плутає схожі за написанням букви та цифри – наприклад, 9 та 6 або d та b). Якщо для дошкільників характерним є аналізуюче сприймання, то наприкінці молодшого шкільного віку, за умов відповідного навчання, з'являється синтезуюче сприймання. Інтелект, що розвивається, створює можливість встановлювати зв'язки між елементами того, що сприймається. Це легко простежується під час описання картини дітьми:

- 2–5 років – перелічування предметів на картині;
- 6–9 років – опис картини;
- після 9 років – інтерпретація (логічне пояснення)

М. Заброцький [15] розглядає цілісний розвиток інтелекту у молодшому шкільному віці відбувається за такими напрямками: - засвоєння й активне використання мови як засобу мислення. Цей напрям пов'язаний із розвитком мовлення дітей, активним його використанням під час розв'язування різноманітних

завдань. Важливо навчити їх роздумувати вголос, словесно відтворювати думки і виражати в словах та отриманий результат розв'язування задач і виконання вправ; - поєднання і взаємозбагачення всіх видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного, словесно-логічного. З цією метою дітям пропонують завдання, для розв'язування яких необхідні одночасно і практичні дії, і вміння оперувати образами, поняттями, висловлювати судження; - виокремлення підготовчої та виконавчої фаз розв'язання завдання. На підготовчій фазі здійснюють аналіз його умов і виробляють план, на виконавчій реалізують його практично, при цьому обов'язкова перевірка отриманого результату [65].

Вступивши до школи в молодшому шкільному віці (з 6-7 до 10-11 років) дитина автоматично займає абсолютно нове місце в системі відносин людей: у неї з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчальною діяльністю.

Нова соціальна ситуація розвитку вимагає від дитини особливої діяльності - навчальної. Коли дитина приходить до школи, навчальної діяльності як такої ще немає, і вона повинна бути сформована у вигляді умінь вчитися. Саме це і є специфічним завданням молодшого шкільного віку. Головна трудність, яка зустрічається на шляху цього формування, те, що мотив, з яким дитина приходить до школи, не пов'язаний з вмістом тієї діяльності, яку вона повинна виконувати в школі. Вона бажає виконувати соціально значиму й соціально оцінювальну діяльність, а в школі необхідна пізнавальна мотивація.

Під час війни діти молодшого шкільного віку можуть проявляти свої інтелектуальні здібності та реагувати на події навколо них у різний спосіб. Ось деякі особливості їхньої поведінки та розвитку під час таких ситуацій:

1. Стрес та тривога: Діти молодшого віку можуть бути особливо вразливими під час збройного конфлікту. Стрес та тривога можуть впливати на їхню здатність до аналізу та розв'язання проблем.

2. Виявлення креативності: Діти можуть виявляти несподівану креативність у пошуку рішень та виходу з складних ситуацій під час конфлікту. Вони можуть придумувати нові шляхи виживання та захисту.

3. Залежність від суспільства: Діти молодшого віку покладаються на дорослих та авторитети у своєму житті. Вони можуть дуже вірити у слова і дії дорослих, і це може впливати на їхні рішення та дії.

4. Сприйнятливність до навколишнього середовища: Діти можуть швидко вчитися від свого оточення та адаптуватися до нових умов. Вони можуть розвивати здібності спостереження та аналізу, щоб адекватно реагувати на зміни в середовищі.

5. Емпатія та співчуття: Діти мають здатність відчувати емоції інших, і це може привести до виявлення співчуття та прагнення допомагати іншим у складних ситуаціях.

6. Можливий регрес: Під час стресових ситуацій діти можуть демонструвати регресивну поведінку, що означає повернення до ранніх стадій розвитку. Це може включати більшу потребу у захисті та догляді дорослих.

7. Навчання на практиці: Діти навчаються швидко, коли вони змушені застосовувати свої інтелектуальні здібності у реальних ситуаціях. Під час конфлікту вони можуть навчатися приймати рішення та вирішувати проблеми на практиці. [49]

Важливо пам'ятати, що вплив збройного конфлікту на дітей може бути дуже різним і залежить від багатьох факторів, таких як тривалість конфлікту, роль дитини в ньому, підтримка оточення та інші обставини. Організації та професіонали, які працюють з дітьми, повинні бути чутливими до їхніх потреб та надавати підтримку та захист, щоб допомогти їм подолати стрес і вижити в умовах збройного конфлікту [16].

Під час війни, коли світ навколо нас наповнений стресом, небезпекою та неспокоєм, діти молодшого шкільного віку можуть проявляти свої інтелектуальні здібності в специфічних і незвичайних способах. В цих непростих обставинах, вони виявляють внутрішню силу та адаптаційні навички, які є важливими для подальшого розвитку. [45]

По-перше, війна створює стресове середовище для дітей, і це може вплинути на їхню здатність до розв'язання складних завдань та вирішення проблем. Діти

можуть розвивати навички реалізації важливих рішень в обмежених умовах та володіти швидкістю дії, які їм необхідні для виживання.

По-друге, неспокійне оточення може стимулювати творчий потенціал дітей. Вони можуть намагатися знаходити нетрадиційні рішення для проблем, шукати способи вираження своїх почуттів та думок через мистецтво, письмо або інші форми творчості. Це допомагає їм розвивати уяву та аналітичні навички.

По-третє, діти можуть навчатися важливим життєвим урокам через досвід війни. Вони можуть розуміти цінність миру, солідарності та співпраці. Це може вплинути на їхню готовність працювати над вирішенням глобальних проблем у майбутньому.

По-четверте, війна може змінити погляди дітей на світ. Вони можуть розвивати більшу соціальну свідомість та бажання допомагати іншим у важкі часи. Ця здатність до співчуття та емпатії є важливою для інтелектуального та емоційного розвитку. [15]

У висновку, не дивлячись на важкість ситуації під час війни, діти молодшого шкільного віку можуть проявляти свої інтелектуальні здібності через адаптацію до складних обставин і розвиток навичок, які стануть основою для їхнього подальшого життя. Важливо підтримувати їх в цей складний час і створювати умови для їхнього розвитку та зростання.

Умови війни можуть стимулювати критичне мислення і аналітичні здібності дітей. Вони можуть задавати складні питання, спрямовані на розуміння причин і наслідків конфлікту, а також пошук шляхів для подолання конфліктів у майбутньому. Також, діти можуть стати більш самостійними і відповідальними, вони вчаться приймати рішення і брати на себе відповідальність за свої дії в умовах війни, коли підтримка дорослих може бути обмеженою.

Важливо зазначити, що діти під час війни потребують додаткової підтримки та психологічної допомоги, оскільки вони стикаються зі стресом і травматичними подіями. Професійна психологічна підтримка може допомогти їм краще розуміти та керувати своїми емоціями, а також розвивати більш здорові стратегії в боротьбі зі стресом.

У підсумку, інтелектуальні здібності дітей молодшого шкільного віку під час війни можуть розвиватися у специфічних умовах, і важливо створювати умови для їхнього нормального зростання та розвитку, а також надавати підтримку та заохочення для їхнього навчання та самовираження.

Але також, діти під час війни можуть переживати гостру реакцію на стрес, яка може вплинути на їхні когнітивні функції та психічне здоров'я загалом. Ось деякі з можливих наслідків стресу для дітей під час війни:

- Зниження когнітивних функцій. Сильний стрес і тривожність можуть призвести до зниження концентрації, пам'яті та здатності до навчання. Діти можуть мати труднощі засвоєння нової інформації та виконання навчальних завдань.

- Депресія. Ситуація війни може призвести до розвитку депресії у дітей, що проявляється симптомами, такими як сум, втрата інтересу до звичних занять, втрата енергії та інші симптоми.

- Тривожні розлади: Діти можуть розвивати різні тривожні розлади, такі як загальний тривожний розлад або соціальний тривожний розлад. Це може впливати на їхні стосунки з однолітками та дорослими, а також на їхню здатність відчувати себе комфортно в соціальних ситуаціях.

- Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): Діти, які пережили жахливі події під час війни, можуть розвивати ПТСР. Симптоми включають відновлення травматичних подій, гіперактивність, тривожність та інші психічні та фізичні симптоми.

- Затримки у розвитку: Постійний стрес може вплинути на фізичний та психологічний розвиток дітей. Для зменшення впливу стресу на дітей під час війни важливо надавати їм психологічну підтримку, створювати безпечне та стабільне середовище, де вони можуть відчувати себе захищеними, та вести регулярну спільну роботу з фахівцями з психології та психіатрії для лікування можливих психічних розладів. Також важливо надавати дітям можливості виражати свої емоції та стурбованість у відкритому способі та вести розмови, які допоможуть їм розуміти та переживати події, які вони пережили. [28]

Наприклад, зниження когнітивних функцій у дітей під час війни є однією зі специфічних психологічних реакцій на стрес на травматичні події. Це може мати вплив на різні аспекти когнітивної функції дитини. Діти можуть мати труднощі з концентрацією уваги на навчальних завданнях або будь-яких інших діяльностях через постійний стрес і тривожність. Стрес може впливати на роботу короткочасної і довготривалої пам'яті, що робить важчими процеси запам'ятовування та відтворення інформації. Також, зниження когнітивних резервів може призводити до труднощів у вирішенні завдань, що вимагають аналітичного та логічного мислення.

Висновки до першого розділу

Отже, можна прийти до висновку, що теоретичний аналіз дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку вказує на декілька ключових висновків.

Діти молодшого шкільного віку проявляють різні види інтелектуальних здібностей. Це може включати в себе вміння розв'язувати математичні завдання, розуміти складну літературу, малювати, музикувати тощо. Розуміння цієї різноманітності є важливим для вчителів і батьків, щоб краще підтримувати розвиток дітей.

Оскільки, розвиток інтелектуальних здібностей дітей на ранніх стадіях має велике значення. Сприяти розвитку когнітивних навичок у дітей від самого початку шкільного віку допомагає покращити їх навчальні досягнення та загальний успіх у майбутньому.

Навколишнє середовище грає важливу роль у розвитку інтелектуальних здібностей дітей. Сім'я, школа, друзі та інші чинники можуть впливати на розвиток інтелектуальних здібностей дітей. З цього випливає важливість створення сприятливого навколишнього середовища для розвитку.

Кожна дитина унікальна, і підхід до розвитку її інтелектуальних здібностей має бути індивідуалізованим. Важливо враховувати інтереси, потреби та темп розвитку кожної дитини для досягнення найкращих результатів.

Дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку можуть допомогти виявити обмеження та можливості для подальшого розвитку. Вчителі та батьки можуть спільно працювати для покращення навчального процесу та розвитку дітей.

Отже, теоретичний аналіз дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку підкреслює важливість розуміння та підтримки індивідуальних потреб дітей для їхнього найкращого розвитку та навчання.

Також потрібно наголосити, що зниження когнітивних функцій у дітей під час війни – це природна реакція на стрес і травму, і вона може бути тимчасовою. Тому, важливо надавати дітям психологічну підтримку, створювати стабільне та безпечне середовище, а також розглядати можливість консультацій з фахівцями з психології для оцінки та лікування можливих психічних розладів. Крім того, створення підтримуючого навчального середовища може допомогти дітям забезпечити необхідну освіту, навіть у важких умовах війни.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

2.1. Організація і методика дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

Дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час збройного конфлікту може бути важливим для забезпечення їхнього психологічного та освітнього благополуччя. Однак такі дослідження потребують особливої уваги до етики та безпеки дітей, оскільки вони опиняються в уразливій ситуації під час конфлікту. Розглянемо етапи організації дослідження рівня інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни:

1. Дозвіл батьків: Перш за все, важливо отримати схвалення від батьків чи опікунів, які відповідають за цих дітей.

2. Вибір досліджуваної групи: Діти молодшого шкільного віку - дуже чутлива група під час війни. Тому, ми обрали для дослідження дітей віком від 6 до 10 років. Також, ми обирали тих учнів, що мали можливість та бажання брати участь у дослідженні.

3. Аналіз та інтерпретація результатів: Отримані дані повинні бути аналізовані з врахуванням контексту збройного конфлікту та можливих впливів військових дій на інтелектуальний розвиток дітей. Результати повинні слугувати основою для розробки програм психосоціальної підтримки та освіти для дітей молодшого шкільного віку під час війни.

4. Застосування результатів: Результати дослідження мають бути використані для розробки програм та заходів з підтримки розвитку інтелектуальних здібностей дітей під час збройного конфлікту. Мета полягає в

тому, щоб забезпечити цим дітям можливість навчатися та розвиватися незважаючи на тяжкості конфлікту. [16]

Підсумовуючи, дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час збройного конфлікту потребує спеціальної організації та методики з великою увагою до психологічної підтримки та безпеки дітей. Результати цих досліджень можуть бути корисними для розробки програм та заходів, спрямованих на поліпшення життя та майбутнього цих дітей під час конфлікту.

Для проведення дослідження рівня розвитку дитини шкільного молодшого віку за допомогою тестів психолог може використовувати різні методики та інструменти.

Для діагностики інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку ми обрали певний ряд діагностичних методик.

Респондентами стали 30 дітей, молодші школярі, віком від 6-10 років.

Експериментальна база – приватна школа міста Києва. Специфіка нашого дослідження полягала в тому, щоб перевірити рівень розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку.

Організація діагностично-аналітичного етапу дослідження. Досягнення мети діагностичної роботи на кожному з етапів передбачало послідовне застосування кожного з методів. Саме такий порядок діагностичної роботи забезпечив поступовий перехід від виявлення загальних тенденцій розвитку дітей до більш поглибленого розуміння індивідуальних особливостей їхнього розвитку та в подальшому – складання історії індивідуального розвитку для тих дітей, які потребують особливої уваги з боку психолога, педагогів, батьків.

На підготовчому етапі було проведено відбір традиційних методів. Зокрема: Психодіагностична методика «Матриці Равена», тест «Кола», коректурна проба Б. Бурдона, методика «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах».

На діагностичному етапі досліджувалися рівень розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. На цьому етапі з кожною дитиною

була проведена індивідуальна консультативна бесіда за результатами психологічного дослідження. На завершальному етапі конспект з розробкою програми та підготовкою дослідницьких матеріалів, психологічних рекомендацій щодо корекції низького рівня інтелектуального розвитку.

Психодіагностична методика «Матриці Равена» розроблена для визначення рівня розвитку психічних процесів, а саме мислення. Ця методика призначена для дослідження інтелектуального розвитку дитини віком від 5 до 9 років. [5]

Ця методика призначається для оцінювання наочно-образного мислення у молодшого школяра. Тут під наочно-образним мисленням розуміється таке, що з оперуванням різними образами і наочними уявленнями при вирішенні завдань.

Процедура індивідуального тестування надзвичайно проста. На відміну від багатьох інших тестів, тут немає необхідності жорстко дотримуватися якої-небудь спеціальної словесної інструкції. Основні вимоги полягають у тому, щоб, по-перше, упевнитися, що досліджувані розуміють, що і як вони повинні зробити. По-друге, слід забезпечити відповідність прийнятої в даному обстеженні процедури загальноприйнятим стандартам, щоб була можливість порівнювати отримані дані з нормативними.

Учням пропонувалась серія з десяти поступово деталізованих завдань однакового типу: на пошук закономірностей у розташуванні деталей на матриці і підбір одного з восьми даних нижче малюнків як відсутньої вставки до цієї матриці, відповідної її малюнку. Вивчивши структуру великої матриці, учень повинен вказати ту з деталей (той з восьми наявних внизу прапорців), яка найкраще підходить до цієї матриці, тобто відповідає її малюнку або логіці розташування його деталей по вертикалі і по горизонталі.

На виконання всіх десяти завдань учням відводилось 10 хвилин. Після закінчення цього часу експеримент припиняється й рахується кількість правильно вирішених матриць, а також загальна сума балів, набраних учнем за їх вирішення. Кожна правильно, вирішена матриця оцінюється в 1 бал.

Наступний, тест «Кола», який призначений для діагностики творчих здібностей. А саме, оригінальності, гнучкості і швидкості. [8]

Оригінальність зображення виявляється в тому, що у дитини виникають нові, нестандартні ідеї малюнків предметів, що мають форму кола. Учням пропонувався аркуш з 20 намальованими кружечками діаметром не менше 2 см і було завдання: «Перетворити кола в які-небудь незвичайні предмети». На виконання завдання дається 5 хвилин.

Звичайними, тобто стандартними, будуть зображення, які часто зустрічаються в дитячих малюнках (яблуко, м'ячик, сонечко, обличчя людини, мордочка зайчика, тарілка, колесо, повітряна кулька, квітка і т. д.). За такі малюнки присвоюється 0 балів.

Оригінальними можна вважати зображення предметів, які не так часто малюють діти (кнопка дзвінка, торт, гудзик, їжачок, що згорнувся в клубочок, Колобок, смайлик, планета Марс, дзеркальце, хокейна шайба, вишенька і т. д.). Кожен оригінальний малюнок оцінюється в 1 бал. Якщо дитина об'єднує в одну композицію 2 кола і більше, то можна додати за оригінальність по 1 балу за кожне об'єднання.

Гнучкість – це здатність дитини висувати різноманітні ідеї малюнків, звертаючись до різних областей знань, використовуючи широке коло предметів і явищ. Для оцінки гнучкості підраховується кількість узагальнюючих слів-понять, які можуть включати в себе відразу кілька намальованих предметів і явищ. Наприклад, малюнки людини або тільки голови (лиця) можна об'єднати загальним поняттям «людина». Інші слова-поняття об'єднують інші предмети, наприклад: «небесні тіла» (Місяць, Сонце, планета), «фрукти та овочі» (яблуко, вишня, помідор, кавун). Так, ви можете включити намальовані дитиною предмети в групи «тварини», «рослини», «посуд», «аксесуари» та ін.

Кількість груп, які можуть включати кілька предметів або навіть один, підраховується і оцінюється – по 1 балу за кожну групу. Звертаємо вашу увагу, що

при аналізі та підрахунку груп враховуються всі зображення, а не тільки оригінальні.

Швидкість – це швидкість, продуктивність образотворчої діяльності дитини, тобто це здатність за обмежену кількість часу (5 хвилин) виконати великий обсяг роботи, намалювати багато круглих предметів. У тесті підраховується кількість кіл, які використала дитина для зображення предметів. За кожне коло-малюнок дається 1 бал. [8]

Для дослідження особливостей уваги молодших школярів нами була обрана методика «Коректурна проба Б. Бурдона». [6]

Діапазон застосування коректурної проби дуже широкий – з дошкільного віку і до пенсійного. Тобто для використання даного тесту практично не існує вікових обмежень – важливо правильно підібрати матеріал. Для проведення дослідження необхідний секундомір, ручка або олівець і бланк. В експерименті учням пред'являлась сторінка, заповнена знаками, розташованими випадково. Це були будинки та листя. Задачею учнів було намалювати віконце в кожному будинку та домалювати гілочку кожному листочку. [6]

Методика «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах». [4]

Методика вивчає словесно-логічне мислення дітей віком 6-7 років. Визначення понять, пояснення причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах - це операції мислення, оцінюючи які ми можемо судити про ступінь розвиненості у дитини інтелектуальних процесів. Дані особливості мислення встановлюються по правильності відповідей дитини на певні питання. Учнім було представлено 20 питань на які вони мали дати відповіді. Учні були в захваті від питань, деякі питання здавались комусь досить смішними. Були учні, яким треба було більше часу ніж іншим щоб подумати над відповіддю на запитання.

Отже, дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час збройного конфлікту вимагає особливого підходу, з урахуванням стресу та травматичних подій, які вони пережили. Важливо створити безпечне та

підтримуюче середовище для дітей та дотримуватися етичних стандартів у дослідженні. [4]

2.2 Аналіз результатів дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

Для досліджень було обрано 30 дітей молодшого шкільного віку. Основними сферами психологічного розвитку дітей є когнітивні процеси, особистість та міжособистісні стосунки. У визначенні рівня психологічного розвитку все потрібно оцінювати, і для всього є свої методики. Час, витрачений на проходження методик, становив від 10 до 20 хвилин. Проведення методик відбувалось зранку, задля хорошого настрою дітей та великої розумової активності (Додаток Б).

Таблиця 2.2.1

Рівні інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку
за методикою «Матриці Равена»

Рівні інтелектуального розвитку	Кількість, у %
Дуже високий рівень	10,0%
Високий рівень	13,3%
Середній рівень	43,4%
Низький рівень	33,3%

Як видно з таблиці 2.2.1., дуже високий рівень інтелектуального розвитку, мають 10,0% учнів, високий рівень мають 13,3% учнів; середній рівень виявлено у 43,3% учнів та низький рівень у 33,3% молодших школярів. Інтерпретуючи результати, опираючись на наше спостереження під час проведення дослідження, ми звернули увагу, що у дітей виникали труднощі саме із останніми завданнями методики. Більшості респондентам було важко концентрувати увагу на деталях. Діти, які з низьким рівнем були гіперактивні, не хотіли слухати питання і переключали увагу на інші види діяльності.

На мою думку, більшість учнів переживають тривогу та стрес через що їм було важко концентрувати увагу на завданнях та деталях, учні були досить

активними та швидко перемикали увагу на інші завдання. Також, варто відмітити учнів, які вийшли з дуже високим та високим рівнем. Ці діти виїхали за кордон після повномасштабного вторгнення та нещодавно повернулись в Україну. Отже, ми можемо констатувати, що молодші школярі які тільки повернулись в Україну, після повномасштабного вторгнення, мають вищий рівні розвитку інтелектуальних здібностей.

Наступним етапом нашого дослідження було проведення тесту «Кола», що призначений для діагностики творчих здібностей.

Отже, розглянемо результати дослідження творчих здібностей молодших школярів (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів
за методикою «Кола»

Рівні розвитку творчих здібностей	Кількість, у %
Високий рівень	13,3%
Середній рівень	53,4%
Низький рівень	33,3%

Визначаючи рівень розвитку творчих здібностей, ми виявили, що високий рівень, мають 13,3% учнів, середній рівень мають 53,4% учнів; та низький рівень виявлено у 33,3% молодших школярів.

Можна прийти висновку, що в даному тесті переважають учні з середнім рівнем творчих здібностей, і найменше учнів з низьким рівнем. Це можна пояснити тим, що більшість дітей рятувались та рятуються від тривоги та стресу саме через малюнок та фантазію, тому учням не було важко проявляти оригінальність та гнучкість. Всі захоплено працювали та було досить цікаво спостерігати, як учні проявляють свою фантазію на звичайних колах.

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Коректурна проба Б. Бурдона».

Результати дослідження продуктивності та стійкості уваги молодших школярів представлені в таблиці 2.2.3

Таблиця 2.2.3

Рівні продуктивності та стійкості уваги молодших школярів за методикою «Коректурна проба Б. Бурдона»

Рівні продуктивності та стійкості уваги	Кількість, у %
Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока	13,3%
Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока	16,7%
Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня	53,3%
Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька	16,7%

Можна прийти висновку, що половина досліджуваних (53,3%) має середню продуктивність уваги та середню стійкість уваги. На нашу думку, це можна пояснити тим, що небезпека та насильство, пов'язане з війною, може призвести до того, що діти вимушені жити в страху, що впливає на їх розвиток та продуктивність в першу чергу. Також, важливо зазначити досліджуваних, які мають низький рівень продуктивності, оскільки це саме, ті діти, що покинули свої домівки та вимушено переїхали до іншого міста. Очевидно, що діти відчують стрес, тривогу та адаптацію до нового місця та оточення, що і вплинуло на низький рівень продуктивності та низьку стійкість уваги. Досліджуваним, що мають дуже високий рівень продуктивності, певний час не знаходились в Україні, учні були у безпеці та не були свідками повітряних тривог та ракетних ударів.

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах».

Рівні розвитку словесно-логічного мислення
за методикою «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності
і відмінностей в об'єктах»

Рівні розвитку словесно-логічного мислення	Кількість, у %
Дуже високий рівень	23,3%
Високий рівень	23,3%
Середній рівень	33,3%
Низький рівень	20,0%

Ми прийшли висновку, що найбільший відсоток учнів досягнули середній рівень (33,3%). Найменший відсоток учнів досягнули низький рівень (20,0%). Дуже високий та високий рівень досягли однаковий відсоток досліджуваних (23,3%). У даній методиці, учні почували себе легко, питання були їм цікаві та іноді веселими. Всі досліджувані давали відповіді на питання без проблем. Особливо, їм було весело роздумувати над тим хто більше, кінь чи собака. Звичайно були учні, які не з першого разу розуміли питання, тоді ми приділяли більше часу на пояснення питання чи понять, наприклад що таке «шлагбаум». Учням з низьким рівнем особливо важко було давати відповіді на 19 та 20 питання.

Дані результатів вказують нам на те, що більшість дітей може легко пояснити причину, визначити поняття та виявити подібність. Це говорить про те, що діти дуже допитливі та обізнані навіть під час війни, оскільки більшості відсоткам нашим досліджуваним було легко зрозуміти наприклад, навіщо машині гальма або що спільного між білкою та кішкою.

З метою встановлення залежності між інтелектуальним здібностями та рівнем продуктивності та стійкості уваги, було проведено кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена – для шкал, розподіл яких відхиляється від нормального (Додаток В).

$$r_s = 1 - 6 \cdot \frac{\sum(d_i^2)}{N(N^2-1)}$$

$$r_s = 1 - 6 \frac{207}{30(900-1)} = 0,954$$

Висновок: порівнявши r_s емп. та r_s крит., бачимо, що r_s емп. $>$ r_s крит., тобто приймається H_0 : кореляція між показниками інтелектуальних здібностей та продуктивністю, стійкістю уваги не відрізняється від 0.

Також, було проведено математичний аналіз кореляційної залежності між інтелектуальними здібностями та словесно-логічним мисленням, було проведено кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена – для шкал, розподіл яких відхиляється від нормального.

$$r_s = 1 - 6 \cdot \frac{\sum(d_i^2)}{N(N^2-1)}$$

$$r_s = 1 - 6 \frac{2,031}{30(900-1)} = 0,548$$

Висновок: порівнявши r_s емп. та r_s крит., бачимо, що r_s емп. $<$ r_s крит., тобто приймається H_1 : кореляція між інтелектуальними здібностями та розвитком словесно-логічного мислення відрізняється від 0.

Висновки до другого розділу

Після теоретичного аналізу дослідження інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку нами було проведено емпіричне дослідження.

Емпіричне дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час збройного конфлікту показало наступні висновки:

На початку, ми застосували психодіагностичну методику «Матриці Равена», що розроблена для визначення рівня розвитку психічних процесів, а саме мислення. Також, визначаючи рівень інтелектуального рівня, ми виявили, що дуже високий рівень, мають 6,7% учнів, високий рівень мають 10,0% учнів; середній рівень інтелектуальних здібностей виявлено у 43,3% учнів та низький рівень у 40% молодших школярів. Отже, рівень наочно-образного мислення у більшості дітей молодшого шкільного віку визначається на середньому та низькому рівнях, на нашу думку, причиною чого є саме війна, тривога та стрес.

Наступним етапом нашого дослідження було проведення тесту «Кола», що призначений для діагностики творчих здібностей. Визначаючи рівень розвитку творчих здібностей, ми виявили, що високий рівень, мають 13,3% учнів, середній рівень мають 53,4% учнів; та низький рівень виявлено у 33,3% молодших школярів. Також, за результатами даної методики, переважають учні з середнім рівнем творчих здібностей, і найменше учнів з низьким рівнем, що є досить непоганим результатом.

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Коректурна проба Б. Бурдона».

Визначаючи особливості уваги, ми виявили, що дуже високий рівень, мають 13,3% учнів, високий рівень мають 16,7% учнів; середній рівень виявлено у 53,3% учнів та низький рівень у 16,7% молодших школярів. Можна прийти висновку, що половина досліджуваних (53,3%) має середню продуктивність уваги та середню стійкість уваги, і це знову ж таки досить не поганий результат.

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах». Визначаючи рівень інтелектуального розвитку, ми виявили, що дуже високий рівень мають 23,3% учнів, високий рівень мають 23,3% учнів; середній рівень виявлено у 33,3% учнів та низький рівень у 20,0% молодших школярів. Діти досить легко сприйняли саме цю методику, оскільки вона здавалась їм досить веселою та легкою. Тому, всі гарно та активно провели час під час дослідження.

Зважаючи на отримані показники за проведеними методиками, кореляційний аналіз виявив кореляційні зв'язки між інтелектуальними здібностями та розвитком словесно-логічного мислення, показники яких вказують на наявність статистичної значущості як на рівні $p \leq 0,05$, так і на рівні $p \leq 0,01$.

Але, звичайно дослідження свідчать про те, що збройний конфлікт має серйозний вплив на інтелектуальний розвиток дітей молодшого шкільного віку, і вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який включає в себе підтримку освіти та психологічну допомогу.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

3.1. Розробка та впровадження програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку

Розробка та впровадження програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку є важливим завданням, яке вимагає уважного планування та урахування індивідуальних потреб дітей. Ось кроки, які можна врахувати при створенні такої програми:

Етап 1: Аналіз

1. Оцінка потреб:

- Провести докладний аналіз інтелектуальних та навчальних потреб дітей молодшого шкільного віку, враховуючи індивідуальні різниці.

2. Вивчення літератури:

- Поглиблено вивчити наукову літературу та сучасні методології розвитку інтелектуальних здібностей в цьому віці.

Етап 2: Визначення мети та цілей

1. Формулювання мети:

- Визначити загальну мету програми, наприклад, стимулювання творчого мислення, розвиток математичних або мовних навичок тощо.

2. Постановка конкретних цілей:

- Сформулювати конкретні цілі, які мають бути досягнуті під час програми, такі як покращення розуміння математики, розвиток логічного мислення тощо.

Етап 3: Розробка змісту

1. Вибір методів та завдань:

- Розробити методологію, яка включає різноманітні методи навчання, ігри, тестування та практичні завдання.

2. Створення навчальних матеріалів:

- Розробити або вибрати навчальні матеріали, які відповідають цілям та віковим особливостям дітей.

Етап 4: Планування

1. Структура та тривалість:

- Розробити графік проведення програми, визначити тривалість та інтенсивність занять.

2. Залучення вчителів та батьків:

- Встановити співпрацю з учителями та батьками для підтримки навчального процесу вдома та в школі.

Отже, інтелект - це розумові здібності дитини, здатність орієнтуватись у навколишньому середовищі, адекватно його відображати, а також мислити, навчатися, пізнавати світ, переймати соціальний досвід, спроможність виконувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати. [46]

Розвиток інтелекту залежить від природних нахилів, можливостей мозку, а також соціальних чинників - активної діяльності та життєвого досвіду.

Сучасні дослідження свідчать, що інтелектуальний розвиток дитини потрібно стимулювати з моменту її народження, використовуючи цілеспрямовану систему виховання, оскільки швидкість розвитку інтелекту залежить саме від неї.

Структуру інтелекту складають такі психічні процеси, як увага, сприймання і запам'ятовування, мислення й мовлення.

Увага - це психофізіологічний стан, в якому особа зосереджена на певному об'єкті або процесі і приділяє йому свій психічний та фізичний ресурс. Це стан, коли людина обертає свою увагу на конкретний об'єкт, ігноруючи інші подразники або враження. Увага грає важливу роль в сприйнятті і реакції на навколишній світ, навчанні, прийнятті рішень і багатьох інших аспектах когнітивної діяльності.

Добре розвинені властивості уваги та її організованість є тими чинниками, що безпосередньо визначають успішність навчання в молодшому шкільному віці.

Сприймання - це процес сприйняття і інтерпретації інформації, отриманої через органи чуття. Це ключовий аспект когнітивної діяльності, який дозволяє людині отримувати і розуміти інформацію про навколишній світ. [22]

Вважається, що дитина, яка приходить до школи, має добре розвинені процеси сприймання. Насправді ж їх формування незавершене, воно тільки розпочинається у дошкільному віці. Тому у початкових класах обов'язково слід цілеспрямовано розвивати і вдосконалювати в учнів уміння бачити, спостерігати, уважно слухати, відтворювати, вправно діяти обома руками. Адже без точного і всебічного сприймання зовнішніх ознак і властивостей об'єктів (колір, форма, величина, опір матеріалу, розташування в просторі тощо) активне мислення молодшого школяра, пізнання внутрішніх властивостей предметів неможливе. Пам'ять - це психологічний процес, який дозволяє людині зберігати, зберігати і відтворювати інформацію, отриману з досвіду або зовнішніх джерел. Пам'ять включає в себе зберігання інформації про події, факти, враження, навички та багато іншого. [58]

З її допомогою вона засвоює знання про навколишній світ і саму себе, оволодіває нормами поведінки, набуває різноманітні вміння і навички.

Удосконалення пам'яті в молодших школярів пов'язане насамперед з набуттям і таких способів і стратегій запам'ятовування, в основі яких лежать організація запам'ятовування матеріалу. Прийоми смислового запам'ятовування та логічна пам'ять вимагають спеціальних зусиль для свого формування.

Мислення - це когнітивний процес, що полягає в генерації інтелектуальних концепцій, обробці інформації, прийнятті рішень, розв'язанні завдань і вирішенні проблем. Це внутрішній ментальний процес, за допомогою якого людина аналізує інформацію, робить висновки і розробляє рішення на основі своїх знань, досвіду та логіки. [18]

Логічне мислення формується на основі наочно-образного і є вищою стадією мислення взагалі. Процес досягнення цієї стадії доволі тривалий і складний. Молодші школярі здатні оволодіти на елементарному рівні такими способами логічного мислення, як порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація і

змістове співвідношення. Логічне мислення, будучи вищою мірою інтелектуальної діяльності дитини, проходить тривалий шлях розвитку. На ранніх етапах учень нагромаджує чуттєвий досвід і привчається розв'язувати практичним шляхом ряд конкретних, наочних завдань. Засвоюючи мовлення, він набуває можливості формулювати завдання, ставити питання, будувати докази, розмірковувати і робити висновки. Дитина оволодіває поняттями і рядом розумових дій. Логічне мислення (вміння роздумувати) має велике значення не тільки для засвоєння навчальної програми, а й для уміння застосовувати ці знання в розв'язанні як стандартних, так і нестандартних завдань. У процесі шкільного навчання мислення дітей продовжує розвиватися, головною рисою його стає спрямованість на оволодіння знаннями основ наук.

Одне з найважливіших завдань шкільної програми - розвивати логічне мислення учнів. На відміну від практичного мислення, логічне мислення реалізується тільки словесним засобом. Так уже склалося в розвитку інтелекту людини, що вона має роздумувати, добирати і застосовувати до тієї чи іншої задачі відомі їй правила, прийоми, дії. Вона має порівнювати необхідні зв'язки, групувати різні і розрізняти подібні предмети. Це вкрай складна форма розумової діяльності, і перш, ніж дитина засвоїть її, вона припускається багатьох типових для школярів помилок. Вони виявляються в дитячих роздумах; і залежно від того, яке поняття засвоює дитина та як його використовує, складається характер побудови нею логічного судження. [42]

Формувальний етап експериментального дослідження передбачав вирішення наступних завдань:

1. Розробити та провести програму розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.
2. Провести повторну діагностику з учасниками обох груп, проаналізувати отримані результати та здійснити інтерпретацію наявних даних.
3. На основі отриманих результатів розробити практичні рекомендації щодо подальшого розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Зважаючи на результати проведеного дослідження, була розроблена програма розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Для її впровадження була сформована експериментальна група з 30 осіб.

Мета даної розвивальної програми – вдосконалення та розвиток інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Перелік методів і форм роботи, які будуть використовуватися під час занять: бесіда, групова дискусія.

Очікуванні результати:

- вміння учнів застосовувати засвоєні знання і навички у реальних життєвих ситуаціях.
- володіння молодшими школярами інтелектуальною культурою;
- навчитися будувати конструктивні відносини з членами суспільства;
- збагатити пізнавальний і соціальний досвід школярів;
- спрямувати роботу на розвиток інтелектуальних сил учнів з метою прищеплення культури розумової праці;
- забезпечити основу для подальшого інтелектуального розвитку дитини.

Дана програма розрахована на 12 занять по 30-40 хвилин кожне, які проводяться двічі на тиждень. Заняття проводяться в приміщенні або на свіжому повітрі. Форма роботи групова та орієнтована на 30 осіб.

Тематичний план проведення занять представлений у таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1

Тематичний план програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

№	Структура заняття, вправи	Обладнання	Тривалість
1	- Вступне слово;	-картинки	5 хвилин
	-«Релаксація на контрасті»;	-мелодії.	10 хвилин
	-«Ритмічне дихання»;		10 хвилин
	-«Слухайте звуки!»;		15 хвилин
	- Підведення підсумків.		5 хвилин

2	- Привітання; -«Вправа «Рахуємо до 10»; -«Гра «Мімічна гімнастика»; -«Малюємо емоції пальчиками»; - Підведення підсумків.	-картинки; -ручки; -аркуші паперу; -фарби.	5 хвилин 15 хвилин 15 хвилин 10 хвилин 5 хвилин
3	- Привітання; -«Музика та емоції»; -«Зображення емоцій»; -«Що нагадує чорнильна пляма?»; - Підведення підсумків.	-картинки; - музика.	5 хвилин 10 хвилин 15 хвилин 15 хвилин 5 хвилин
4	- Привітання; -«Жучок»; -«Чотири стихії»; -«Пошук аналогів»; - Підведення підсумків.	-картинки; -ігрове поло.	5 хвилин 15 хвилин 5 хвилин 15 хвилин 5 хвили
5	- Привітання; -Арт-терапія - Підведення підсумків.	-картинки; -аркуші паперу; -фломастери.	5 хвилин 30 хвилин 5 хвилин
6	- Привітання; -«Додай слово»; -«Лабіринт»; -«Мозаїка»; - Підведення підсумків.	-картинки; -аркуші паперу; -ручки.	5 хвилин 10 хвилин 15 хвилин 15 хвилин 5 хвилин
7	- Привітання; -«Знайди помилку»; -«Числа»; -«Ревізор»; - Підведення підсумків.	-картинки; -текст із завданнями; -аркуші паперу.	5 хвилин 10 хвилин 15 хвилин 15 хвилин 5 хвилин

8	- Привітання; -«Алфавіт»; -«Жучок»; -«Знайди розбіжність»; - Підведення підсумків.	-картинки; -ручки; -аркуші паперу	5 хвилин 15 хвилин 10 хвилин 10 хвилин 5 хвилин
9	- Привітання; -«Що чути?»; -«Пошук спільного»; -«Годинник»; - Підведення підсумків.	-картинки,; -годинник; -мелодії.	5 хвилин 10 хвилин 15 хвилин 15 хвилин 5 хвилин
10	- Привітання; -Арт-терапія - Підведення підсумків.	-картинки; -фломастери; -аркуші паперу.	5 хвилин 30 хвилин 5 хвилин
11	- Привітання; -«Мозаїка»; -«Додай слово»; -«Ревізор»; - Підведення підсумків.	-картинки; -текст із завданнями.	5 хвилин 15 хвили 10 хвилин 10 хвилин 5 хвилин
12	- Привітання; -«Числа»; -«Знайди помилку»; -«Лабіринт»; - Підведення підсумків.	-картинки; -текст із завданнями.	5 хвилин 10 хвилин 15 хвилин 10 хвилин 5 хвилин

3.2. Аналіз ефективності програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

З метою доведення ефективності впровадженої нами програми розвитку було проведено контрольний зріз рівня інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни.

В табл. 3.2.1. представлені узагальнені результати рівнів інтелектуальних здібностей за методикою «Матриці Равена» до та після формувального експерименту (Додаток В).

Таблиця 3.2.1

Рівні розвитку інтелектуальних здібностей молодших школярів за методикою «Матриці Равена» до та після формувального експерименту

Рівні розвитку інтелектуальних здібностей	Кількісні показники (у %)	
	До формувального експерименту	Після формувального експерименту
Низький	33,3%	13,3%
Середній	43,3%	50,0%
Високий	13,3%	23,4%
Дуже високий	10,0%	13,3%

Серед відповідей спостерігаються досить позитивні результати. Визначаючи рівень інтелектуального рівня, ми виявили, що дуже високий рівень, мають 13,3% учнів, високий рівень мають 23,4% учнів; середній рівень виявлено у 50,0% учнів та низький рівень у 13,3% молодших школярів. Більшості респондентам було вже легше концентрувати увагу на деталях ніж в минулий раз.

Можна зробити висновки, що рівень наочно-образного мислення у дітей молодшого шкільного віку після проведення програм на розвиток інтелектуальних здібностей значно зріс, оскільки зараз найбільший відсоток переважає саме в

досліджуваних з середнім рівнем. Також, можемо спостерігати, як зросли відсотки дуже високого рівня та високого, а низький рівень навпаки зменшився. Очевидно досліджуваним пішли на користь вправи та ігри для покращення інтелектуального розвитку.

Отже, в табл. 3.2.1. можемо спостерігати, що, на сьогоднішній день кількість осіб, чий інтелектуальні здібності можна оцінити задовільно, збільшилась на 10,0%. Виходячи з цього можна припустити, що за період розвивальної програм діти молодшого шкільного віку значно покращили інтелектуальні здібності.

Наступним етапом нашого дослідження було проведення тесту «Кола», що призначений для діагностики творчих здібностей.

Отже, розглянемо результати дослідження творчих здібностей молодших школярів (табл. 3.2.2).

Можемо навести зведені результати у відсотках у наступній таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2.

Рівні розвитку творчих здібностей молодших школярів
за методикою «Коло» до та після формуального експерименту

Рівні розвитку здібностей	Кількісні показники (у %)	
	До формуального експерименту	Після формуального експерименту
Низький	33,3%	20,0%
Середній	53,4%	56,7%
Високий	13,3%	20,0%

Визначаючи рівень розвитку творчих здібностей, ми виявили, що високий рівень, мають 23,3% учнів, середній рівень мають 56,7% учнів; та низький рівень виявлено у 20,0% молодших школярів.

В даному тесті переважають учні з середнім рівнем творчих здібностей, і найменше учнів з низьким рівнем. Звичайно, досліджувані показали чудовий результат, всі були дуже захоплені та зацікавлені, як і в минулий раз.

Дані, представлені в табл. 3.2.2., свідчать про те, що 10%, у яких на момент констатувального етапу експерименту було виявлено середній рівень творчих здібностей, розвинули її та перейшли до групи досліджуваних з високим рівнем, що зумовлено, на мою думку, творчими програмами та арт-терапіями.

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Коректурна проба Б. Бурдона».

Результати дослідження продуктивності та стійкості уваги молодших школярів представлені в таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3.

Рівні продуктивності та стійкості уваги молодших школярів за методикою «Коректурна проба Б. Бурдона» до та після формульального експерименту

Рівні продуктивності та стійкості уваги	Кількісні показники (у %)	
	До формульального експерименту	Після формульального експерименту
Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька	16,7%	6,7%
Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня	53,3%	46,7%
Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока	16,7%	23,3%
Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока	13,3%	23,3%

Можна прийти висновку, що більшість досліджуваних (46,7%) має середню продуктивність уваги та середню стійкість уваги, як і минулий раз. Також, важливо зазначити досліджуваних, які мають низький рівень продуктивності, їх відсоток

значно зменшився і сягає всього (6,7%), що є дуже хорошим результатом. Також, збільшився відсоток дуже високого рівня та високого.

Зіставлення засвідчує, що за всіма характеристиками відбулося зростання чисельності осіб в сторону високого рівня. .

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах» (табл.3.2.4).

Таблиця 3.2.4

Рівні розвитку словесно-логічного мислення за методикою «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах» до та після формувального експерименту

Рівні розвитку словесно-логічного мислення	Кількісні показники (у %)	
	До формувального експерименту	Після формувального експерименту
Низький	20,0%	6,7%
Середній	33,3%	40,0%
Високий	23,3%	20,0%
Дуже високий	23,3%	33,3%

Ми прийшли висновку, що найбільший відсоток учнів досягнули середній рівень. Всі досліджуванні знову ж давали відповіді на питання без проблем. З 19 та 20 питанням майже всі учні справились, що говорить про ймовірне покращення розвитку словесно-логічного мислення.

Порівняно з результатами констатувального етапу, контрольний експеримент показав розвиток рівня словесно-логічного мислення. Так на 20% збільшився відсоток осіб в з рівнями середнього (з 33,3% до 40,0%) та дуже високим (з 23,3% до 33,3%). Відповідно зменшилась чисельність групи з низьким рівнем (з 20,0% до 6,7%). Під час проходження психокорекційної програми учасники відмічали, що справлялись із завданнями їм простіше ніж минулий раз.

Дані результатів вказують нам на те, що на багато більше дітей може легко пояснити причину, визначити поняття та виявити подібність, після проведеної розвивальної програми.

Для перевірки достовірності даних також була виконана математична обробка за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (Додаток Е). Оскільки метою нашої програми було вдосконалення інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни, ми будемо порівнювати динаміку результатів до та після формувального експерименту за методикою «Матриці Равена».

$$r_s = 1 - 6 \frac{1346,50}{30(900-1)} = 0,7004$$

Висновок: порівнявши r_s емп. та r_s крити., бачимо, що r_s емп. > r_s крит., тобто приймається H_1 : кореляція інтелектуальних здібностей до та після формувального експерименту відрізняється від 0, що свідчить про наявність кореляційного зв'язку.

3.3 Практичні рекомендації батькам, вчителям щодо розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни

У воєнний період важливо надавати додаткову увагу розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Нижче подано деякі рекомендації для батьків та вчителів:

Рекомендації для батьків:

1. Створення безпечного середовища:
  - Забезпечте дітей відчуття безпеки вдома. Створюйте спокійну атмосферу та розмовляйте з дітьми про їхні почуття.
2. Розвиток читацької активності:
  - Залучайте дітей до читання, надаючи доступ до різноманітних книг та стимулюючи обговорення прочитаного.

- Вигадуйте власні історії разом із дітьми, щоб розвивати творчий потенціал.
3. Використання інтерактивних засобів:
- Використовуйте педагогічні ігри та інтерактивні вправи для розвитку когнітивних навичок.
  - Знаходьте віртуальні ресурси, які можуть підтримати навчання.
4. Підтримка самодисципліни:
- Вчіть дітей планувати свій час та виконувати завдання. Створюйте невеликі розклади для дня, щоб розвивати навички самодисципліни.
5. Стимулювання креативності:
- Надавайте можливість для творчих вправ і занять: малювання, ліплення, музичні інструменти тощо.
  - Заохочуйте дітей до вираження своїх ідей і думок.
6. Фізична активність:
- Забезпечте можливість для фізичних вправ та ігор, організуйте короткі перерви для фізичної активності.
7. Розвиток мовлення:
- Заохочуйте дітей вести розмови, висловлювати свої думки та враження.
  - Гра в слова та мовні вправи можуть сприяти розвитку лексичного запасу та грамотності.
8. Математичні ігри:
- Використовуйте наочні математичні ігри для вивчення чисел, форм, вимірювань та інших математичних понять.
  - Спільні обчислення та гра в логічні математичні ігри можуть бути цікавими та корисними.
9. Творчість та мистецтво:
- Надавайте можливість для вираження творчих ідей через малювання, ліплення, музику та інші види мистецтва.
  - Сприяйте розвитку власної уяви та творчого мислення. [28]

Рекомендації для вчителів:

1. Співпраця з батьками:

- Залучайте батьків до процесу навчання, діліться рекомендаціями щодо домашнього навчання.
- Проводьте онлайн-зустрічі для обговорення навчальних питань та підтримки.

2. Індивідуальний підхід:

- Враховуйте індивідуальні особливості дітей при плануванні та виконанні завдань.
- Надавайте диференційований підхід до навчання з урахуванням різних рівнів здібностей.

3. Використання онлайн-ресурсів:

- Вивчайте та використовуйте онлайн-ресурси для вивчення та викладання.
- Сприяйте доступності онлайн-матеріалів для всіх дітей.

4. Розвиток критичного мислення:

- Спрямовуйте увагу на розвиток критичного мислення та аналітичних навичок.
- Заохочуйте дітей задавати питання та шукати відповіді.

5. Сприяння комунікації:

- Організуйте віртуальні проекти та завдання, які сприяють комунікації та співпраці між учнями.
- Використовуйте онлайн-інструменти для взаємодії та обговорення матеріалів.

6. Соціально-емоційна підтримка:

- Створюйте позитивну та підтримуючу атмосферу, надавайте можливість для вираження емоцій.
- Визначайте та реагуйте на психологічні потреби дітей. [56]

Також, дуже важливо батькам:

1. Розмовляйте з дитиною, коли можете. Іноді найкращий час для розмови – коли ви кудись везете дитину. Іноді це може бути, коли ви разом виконуєте домашню роботу, що дозволяє вашій дитині зосередитися на чомусь іншому, поки вона або вона говорить. Коли у дітей виникають запитання, відповідайте на них чесно, але просто та з впевненістю. Запитайте їхню думку про те, що відбувається, і послухайте їхні відповіді. Не нехуйте їхніми почуттями — вони можуть сказати, що бояться, або висловити ненависть до людей певної країни чи релігії. Заохочуйте їх уникати узагальнень і бути чесними щодо своїх власних почуттів, але залишайте їм повідомлення надії та підбадьорення. Ви можете сказати: «Я теж трохи боюся, але я знаю, що ми готові до всього, що трапиться, і я знаю, що ми це переживемо». Ваша дитина, ймовірно, достатньо доросла, щоб оцінити деякі сірі зони у ваших почуттях, але ви не повинні залишати місця для сумнівів, коли говорите про те, як ви зробите все можливе, щоб забезпечити її чи її безпеку.

2. Зробіть свій дім емоційно безпечним місцем для вашої дитини. У середній школі кліки та хулігани можуть ускладнити життя вашої дитини — дім має бути притулком. Ваша дитина перебуває в такому віці, коли вона може захотіти усамітнення, але будьте готові надати дитині багато часу з сім'єю, коли вона цього потребує, особливо під час війни. Проводьте більше часу з дитиною, граючи в ігри, читаючи або просто виконуючи поруч роботу.

3. Обмежте кількість новин, які ваші діти дивляться під час війни. Вам не потрібно приховувати від своїх дітей те, що відбувається у світі, але й не потрібно постійно розповідати їм історії про війну. Приберіть подалі журнали та газети, які містять багато фотографій про війну або страшні обкладинки. Слідкуйте за тим, як ваші діти користуються Інтернетом, щоб переконатися, що вони не відвідують сайти, які містять криваві або сенсаційні розповіді про війну. Коли ви дивитесь новини, використовуйте їх як навчальний інструмент і обговорюйте з дитиною те, що ви щойно побачили.

4. Усвідомте, що стреси війни можуть посилити щоденні стреси. Можливо, ваша дитина вже відчуває екстремальні підйоми та падіння через гормональний рівень у своєму організмі; невизначеність під час війни може зробити ці зміни

більш екстремальними. Будьте з розумінням, але тверді, коли дитина реагує на стрес поганою поведінкою. Запевніть його, що ви просто очікуєте, що він докладе всіх зусиль.

5. Під час війни складіть розпорядок дня і дотримуйтеся його. Середня школа пропонує вашій дитині більше вибору щодо того, як вона проводить свій час. Те, що дім є постійним, може заспокоїти, особливо в невизначені часи. Якщо домашнє завдання виконано в певний час, переконайтеся, що ви виділяєте цей час для домашнього завдання. Ваша дитина може бути гірше впоратися зі змінами вдома, коли ситуація у світі нестабільна.

6. Подбайте про себе. Якщо ви цього не зробите, у вас може бути менше терпіння та творчих здібностей у той час, коли вашій дитині потрібно і те, і інше, щоб переконати її в її власній безпеці. Багато людей вважають, що звернення до вищої сили, через організовану релігію чи приватно, може допомогти. Бережіть себе, щоб ви могли піклуватися про свою дитину.

8. Скажіть своїм дітям, що з ними все буде добре. Запевніть їх, що вони будуть захищені. Складіть план на випадок надзвичайних ситуацій для сім'ї та поділіться ним зі своїми дітьми. Дайте своїм дітям інструкції, що робити в надзвичайних ситуаціях, і дайте їм список ваших номерів телефонів — робочого та домашнього — які вони можуть зберігати у своїх рюкзаках. Поділіться з ними планами на випадок надзвичайних ситуацій, які є в їхніх школах, і підготуйте їх — деякі школи закриваються в екстреному випадку з дітьми всередині, і ваші діти повинні знати, що вони будуть захищені в школі, навіть якщо вони не з батьками. Якщо у дітей є військові сім'ї, отримайте якомога більше інформації про те, де перебуватиме член їх сім'ї, як довго їх не буде та як часто вони зможуть зв'язуватися з ними.

8. Спостерігайте за своєю дитиною на наявність ознак страху та тривоги, які вона, можливо, не зможе передати словами. У вашої дитини раптово впали оцінки? Ваша дитина питає про добробут друга на війні, коли насправді може боятися за себе? Можливо, він відчуває тиск того, що відбувається в навколишньому світі.

Якщо йому важко виразити свої почуття словами, заохочуйте його вести щоденник або мистецтво, щоб висловити свої страхи.

9. Заручіться допомогою вашої дитини, будь то робота по дому чи висловлення думки про сімейну діяльність. Залучайте свою дитину до будь-якої волонтерської діяльності. Переконайтеся, що ваша дитина знає, як її дії сприяють благополуччю всієї родини. Якщо ваша дитина знає, що їй належить зіграти певну роль і що вона може допомогти, вона почуватиметься більше контролю та впевненішою.

10. Розглядайте речі з позитивної точки зору для вашої дитини. Можливо, ні ви, ні ваша дитина раніше не переживали війни, але ви повинні сказати своїй дитині, що війни закінчуються. Зверніть увагу на випадки, коли ваша дитина зіткнулася з чимось, що могло її налякати, і перемогла її, будь то страх темряви чи страх перед першим входом у новий клас. Укажіть важливі речі, які залишилися незмінними, навіть коли зовнішній світ змінюється. Коли ви говорите про погані часи, переконайтеся, що ви також говорите про хороші часи в майбутньому. Навчіть дитину думати про позитивні думки або про певну пісню, щоб розслабитися під час стресу. [17]

Ці рекомендації спрямовані на створення оптимальних умов для розвитку інтелектуальних здібностей дітей у важливий період воєнних подій. Важливо пам'ятати про індивідуальні потреби кожної дитини та намагатися забезпечити оптимальні умови для їхнього розвитку, навіть у важких обставинах воєнного часу. Взаємодія батьків і вчителів, підтримка емоційного стану дітей та використання різноманітних методів навчання можуть допомогти зберегти нормальні ритми навчання та розвитку.

Ще одним важливим завданням батьків та вчителів з дітьми молодшого шкільного віку під час війни є застосування індивідуальних програм для їх інтелектуального розвитку. Кожна дитина є унікальною і має свої індивідуальні особливості, потреби та можливості. Програма інтелектуального розвитку містить в собі збір даних про дитину, аналіз цих даних, визначення потреб та пріоритетів у розвитку дитини, вибір методів та форм роботи з дитиною, а також механізми

оцінки результатів. Така програма може включати різноманітні практики та методики, наприклад, тренінги з саморозвитку, ігрову терапію, корекційну роботу з порушеннями у поведінці та емоційному стані дитини, розвиток творчих здібностей тощо. Програма інтелектуального розвитку дитини побудована на основі вивчення її потреб та індивідуальних особливостей, а також з урахуванням педагогічних цілей та задач, що стоять перед дитиною на даному етапі її життя. Важливо враховувати такі аспекти, як темперамент, інтелектуальний рівень, емоційний стан, соціальний статус, ставлення до навчання та багато інших. Програми інтелектуальних здібностей можуть бути спрямовані на розвиток мовлення, творчих здібностей, пізнавальних процесів, саморегуляції, соціальної адаптації, розвиток фізичних навичок та багато іншого. Важливою стороною корекційних програм по розвитку довільності є формування функції планування. Ефективним прийомом тут являються спеціальні тренування. Імпульсивним дітям пропонується виконувати завдання з відстрочкою (10...15с.), в ході якої вони повинні були обдумати, що і як робити. Крім того, їх навчати конкретним правилам і прийомам аналізу завдання, контролю, вміння діяти за правилами. Для розвитку довільності можна використовувати вправи: «Будиночок», «Домалюй малюнок» (вміння діяти за правилом). Для розвитку довільності уваги, можна використовувати завдання на запам'ятовування картинок і слів. Наприклад, методика «Заучування 10 слів» – дитині пропонується запам'ятати назви 10 знайомих їй предметів. У корекційні заняття слід включати вправи на стійкість уваги та спостережливості: «Простеж за напрямком», «Порівняй два ескізи», «Чого не вистачає на картинці». Вправи на аналітичне сприймання, тобто вміння уявно розділити зображений предмет на окремі елементи (деталі, частини). «Знайди малюнок двійник» (сприяє подоланню надмірної імпульсивності при сприйманні різноманітних об'єктів). Ці вправи сприятимуть подальшому розвитку швидкості сприймання. Якщо дитина дає швидко неправильні відповіді, це свідчить про її підвищену імпульсивність. Якщо дитина довго думає, але не дає правильної відповіді, це говорить про недостатню стійкість здорової пам'яті. Важливо підкріплювати правильні дії словами: «Молодець! Вірно». Вправи на

просторову уяву та просторове мислення: «Скільки тут кубиків», «Яка вийде коробка». [46]

Висновки до третього розділу

Після теоретичного аналізу інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку та емпіричного дослідження, нами було проведено програми для покращення рівня інтелектуальних здібностей.

Аналіз ефективності програми розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час збройного конфлікту показало наступні висновки:

Ми використали, вправи на розвиток уваги, уяви та мислення, які допомогли нашим досліджуваним покращити рівень інтелектуальних здібностей. На початку, ми знову ж таки застосували психодіагностичну методикау «Матриці Равена», що розроблена для визначення рівня розвитку психічних процесів, а саме мислення. Також, визначаючи рівень інтелектуального рівня, ми виявили, що дуже високий рівень, мають 13,3% учнів, високий рівень мають 23,4% учнів; середній рівень виявлено у 50,0% учнів та низький рівень у 13,3% молодших школярів. Отже, рівень наочно-образного мислення у дітей молодшого шкільного віку значно підвищився, хоча ще декілька місяців тому низький рівень був у 23,3%. Зокрема:

-згідно до повторного дослідження респондентів за допомогою методики «Матриці Равена» результати збільшились на 10 %.

-контрольний зріз результатів за методикою діагностики творчих здібностей «Коло» продемонстрував зростання кількості досліджуваних з високим рівнем адаптації з 13,3% до 20,0% та відповідно зменшення кількості з середнім.

-за результатами методики діагностики рівня продуктивності та стійкості за методикою «Коректурна проба Б. Бурдона» кількість респондентів з низьким рівнем зменшився з 16,7% до 6,7% .

На наступному етапі нашого дослідження ми використали методику «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах». Визначаючи рівень інтелектуального рівня, ми виявили, що дуже високий рівень, мають 33,3% учнів, високий рівень мають 20,0% учнів; середній рівень виявлено у 40,0% учнів та низький рівень у 6,7% молодших школярів. Знову ж таки, можемо спостерігати, низький відсоток в досліджуваних з низьким рівнем, що вказує лише на хороший прогрес.

Але, звичайно повторні дослідження свідчать про те, що збройний конфлікт мав та має серйозний вплив на інтелектуальний розвиток дітей молодшого шкільного віку, тому підтримка психолога, вчителя, батьків та регулярні проведені програми для розвитку зможуть покращити увагу, уяву, мислення та креативність.

У зв'язку з війною, розвиток інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку стає особливо важливим завданням. Висновок щодо практичних рекомендацій для батьків і вчителів може бути таким:

1. Створення стабільного та підтримуючого середовища:

- Батьки та вчителі повинні сприяти створенню безпечного та стабільного середовища для дітей, щоб вони могли ефективно вивчати та розвиватися.

2. Використання креативних методів навчання:

- Враховуючи стресові умови війни, вчителі можуть використовувати креативні методи навчання, такі як інтерактивні ігри, театралізовані вправи та музичні заняття, для стимулювання інтелектуального розвитку.

3. Зосередження на соціально-емоційному розвитку:

- Важливо дбати про соціально-емоційне благополуччя дітей, організовуючи групові заняття та взаємодію з однолітками для розвитку спілкування та емоційного інтелекту.

4. Інтеграція технологій в навчання:

- Забезпечення доступу до онлайн-ресурсів та навчальних програм може сприяти неперервному розвитку дітей навіть у важкий період війни.

5. Фізичний розвиток через рухові ігри:

- Вчителі та батьки можуть організовувати рухові ігри, спрямовані на розвиток фізичних та когнітивних навичок дітей.

6. Розбудова підтримки спільноти:

- Важливо сприяти взаємодії між батьками, вчителями та іншими членами спільноти для створення сприятливого середовища для дітей.

7. Поширення психологічної підтримки:

- Забезпечення психологічної підтримки як для дітей, так і для їхніх батьків може допомогти в подоланні стресу та збереженні емоційного благополуччя.

8. Використання позаурочних заходів:

- Організація позаурочних заходів, таких як художні конкурси, літературні вечори чи науково-дослідницькі проекти, може підтримати інтелектуальний розвиток дітей.

Загальний підхід повинен враховувати унікальні вимоги та потреби дітей у військових умовах, де психологічна та емоційна підтримка грає ключову роль у створенні навчального середовища, сприятливого для інтелектуального розвитку.

Загальний висновок полягає в тому, що розвиток інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни є складним та багатограним процесом. Важливо забезпечувати доступ до якісної освіти, психологічної підтримки та ресурсів для нормального функціонування дітей під час кризових ситуацій, а також розробляти програми, спрямовані на стимулювання та розвиток їхніх інтелектуальних здібностей.

Також важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини та надавати адекватну підтримку тим, хто може виявити особливий інтелектуальний потенціал. Сприяння та стимулювання творчого мислення, пробудження інтересу до навчання та розвитку критичного мислення – це ключові аспекти, які можуть допомогти дітям реалізувати свій інтелектуальний потенціал.

Окрім того, необхідно враховувати важливість стабільного середовища для нормального розвитку дитини. Забезпечення безпеки, стабільності та

психологічної підтримки може значно полегшити процес навчання та розвитку інтелектуальних здібностей.

Усі заходи та програми, спрямовані на розвиток інтелектуальних здібностей дітей під час війни, повинні бути гнучкими та адаптованими до конкретних умов та потреб кожного випадку. Навчання повинно бути орієнтоване на розвиток не лише когнітивних, а й соціальних та емоційних аспектів особистості, щоб діти могли успішно впоратися з викликами, які ставлять перед ними військові конфлікти.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни, що дає змогу дійти таких висновків:

1. В процесі написання кваліфікаційної роботи було здійснено огляд наукових джерел щодо структури інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку. Встановлено, що інтелектуальні здібності – це сукупність психічних процесів і властивостей, які визначають здатність особи до мислення, навчання, розв'язання завдань та адаптації до нових ситуацій. Були розглянуті види інтелектуального розвитку особистості за американським психологом Говардом Гарднером, який запропонував теорію, що пояснює різні види інтелекту. Вчений припускає, що зводити визначення інтелекту дитини до простої перевірки IQ недостатньо. Академічна успішність, безсумнівно, важлива, але настільки ж важливі і схильності дитини до малювання, музики, танців, підприємницької діяльності тощо. Всі ці схильності необхідно враховувати, визначаючи потенціал дитини. Так виникла теорія множинного інтелекту, яка доводить, що у дитини можуть домінувати 1 або 2 з 8 типів інтелекту, а саме: тілесно-кінестетичний, візуально-просторовий, логіко-математичний, музичний, лінгвістичний, екзистенційний, міжособистісний, натуралістичний.

В той же час, повномасштабне вторгнення ворога на територію України, вплинуло на організацію процесу навчання в закладах освіти. Школи зазнали матеріальних та людських втрат: деякі вчителі, учні, батьки загинули через військові дії та/або російську окупацію. Повномасштабна війна погіршила доступ до освіти та поглибила існуючу освітню нерівність, негативно вплинула на якість навчального процесу та успішність учнів, вплинула не лише на психічний та емоційний стан учнів, а й на їх інтелектуальний розвиток.

В результаті аналізу наукової літератури, нами було підібрано психодіагностичний інструментарій для проведення емпіричного дослідження. Для визначення інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку –

психодіагностична методика «Матриці Равена», для дослідження властивостей уваги методика «Коректурна проба Б. Бурдона», для дослідження творчих здібностей – тест «Кола», методика «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах».

2. Встановлено наявність кореляції між інтелектуальними здібностями та рівнем продуктивності та стійкості уваги. Таким чином забезпечено поглиблення та уточнення знань щодо впливу інтелектуальних здібностей на розвиток продуктивності та уваги у дітей молодшого шкільного віку.

3. Виявлено переважно середні показники рівнів інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку, а саме середній рівень за методикою «Матриці Равена», методикою «Коректурна проба Б. Бурдона» та методикою «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах». Проте в учнів з низьким рівнем інтелектуальних здібностей також виявився і низький рівень творчих здібностей, рівень мислення та рівень уваги.

4. З метою розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку розроблено програму розвитку, яка розрахована на дванадцять занять, що проводяться двічі на тиждень в офлайн-форматі. Спочатку, ми ввели блок занять на регуляцію емоційного стану і пізніше вже програми на розвиток уваги, мислення, пам'яті та творчості.

В процесі формувального етапу експерименту доведено ефективність розробленої та впровадженої програми. Встановлено підвищення показників рівнів інтелектуального розвитку, зокрема мислення, творчості, уваги та пам'яті. Наші респоденти показали чудові результати, після програм розвитку та для перевірки достовірності даних також була виконана математична обробка за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (Додаток Е).

Оскільки метою нашої програми було вдосконалення інтелектуального розвитку дітей молодшого шкільного віку під час війни, ми будемо порівнювати динаміку результатів до та після формувального експерименту за методикою «Матриці Равена», ми прийшли висновку: порівнявши r_s емп. та r_s крит., бачимо, що r_s емп. > r_s крит., тобто приймається H_1 : кореляція інтелектуальних здібностей до та

після формувального експерименту відрізняється від 0, що свідчить про наявність кореляційного зв'язку між даними дослідження.

5. Розроблені практичні рекомендації для батьків та вчителів щодо розвитку інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку.

В цілому, розвиток інтелектуальних здібностей дітей молодшого шкільного віку під час війни вимагає комплексного підходу, який об'єднує освіту, психологічну підтримку, створення сприятливого середовища та соціальну підтримку. Досягнення цієї мети сприятиме кращому майбутньому для цих дітей після завершення конфлікту.

У війні, коли діти молодшого шкільного віку стикаються зі стресом і неспокоєм, розвиток їхніх інтелектуальних здібностей залишається актуальним завданням. Психологічні засоби та методи грають важливу роль у створенні сприятливих умов для інтелектуального розвитку дітей в умовах війни. Важливо надавати підтримку родинам, організовувати якісну освіту, сприяти соціальній взаємодії, надавати психологічну допомогу та розвивати творчість. Цей комплексний підхід сприяє покращенню розвитку інтелектуальних навичок дітей, сприяє їхньому психосоціальному благополуччю та готує їх до успішного майбутнього після закінчення конфлікту. Розвиток інтелектуальних здібностей дітей під час війни є важливою місією, оскільки ці діти є майбутнім суспільством і мають право на якісну освіту та психологічну підтримку, незалежно від обставин. Найкращі результати досягаються завдяки спільним зусиллям батьків, вчителів, психологів та громадських організацій, які спрямовані на створення безпечного, стимулюючого та підтримуючого середовища для розвитку дітей. Важливо наголосити, що розвиток інтелектуальних здібностей дітей в умовах війни має довгостроковий характер, і навчання та підтримка повинні тривати незалежно від конфлікту. Подолання травматичного досвіду, стимулювання творчості та навчання, а також підкреслення цінності освіти, допомагають дітям побудувати міцний фундамент для свого майбутнього та сприяють зміцненню суспільства в цілому. Розвиток інтелектуальних здібностей дітей - це інвестиція у майбутнє, яка

може мати позитивний вплив на розвиток суспільства та сприяти миру і стабільності після завершення збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєенко Т. Ф. Концепції та моделі соціально-педагогічної підтримки учнівської молоді у зарубіжному досвіді / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 39-40.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи: Курс лекцій. К.: Вища школа, 2018. С. 28-30.
3. Богданов, С., Гніда, Т., Залеська О., Лунченко Н., Панок В., Соловійова В. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу у дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навч.-мет. посіб. Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с
4. Бабаян Ю. О. Взаємозв'язок тривожності та навчальної успішності молодших школярів. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 18– 21.
5. Блехер В. М. Психологічна діагностика інтелекту та особистості. К.: Знання, 2017. 378 с
6. Большакова І. Розвиток критичного мислення // Початкова освіта. – 2016. – № 11. – С. 3-7.
7. Булах І. С., Лук'янов А. О. Специфіка становлення самоствердження особистості підліткового віку. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. № 13. С. 154–163.
8. Булах І. С. Психологічні особливості шкільної тривожності молодших школярів. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – Вип. 7. – С. 150–157.
9. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко – К. : КНЕУ, – 383 с.
10. Буров О. Ю. Оцінювання обдарованості: проблема кількісної міри / О. Ю. Буров, В. В. Камишин // Матеріали науково-практичної конференції

«Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави»; 8–9 жовтня 2015 р. м. Київ. – К.: ТОВ «Інформаційні системи». – С. 11–13.

11. Варій М. Й. Загальна психологія: Навч. посібн. – Львів: Край, 2016. 48с

12. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків //С. 41-42.

13. Вікова психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2017. 448 с.

14. Вінс В., Тимошук В. Психологічні чинники порушення міжособистісних комунікацій підлітків // Актуальні проблеми 78 сучасної психології: шляхи становлення особистості: збірник наукових статей за матеріалами Міжнародної науково-практичної офлайн-онлайн конференції учнівської молоді, студентів, аспірантів, молодих учених та науковців, м. Переяслав-Хмельницький, 14–16 травня 2019 р.. – Переяслав- Хмельницький: «Видавництво К С В», 2019. – С. 334- 340.

15. Волошок О.В. Особистісні чинники тривожності студентської молоді / О. В. Волошок // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія. – Вип. 8. – С. 479-484.

16. Волошок О.В. Психологічний аналіз проблеми тривожності особистості / О.В. Волошок // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І.Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Вип. 10. – С.120-128.

17. Дейніченко Т.І. Педагогічна підтримка в системі роботи вчителя / Т.І. Дейніченко // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць – Х.: ОВС, 2002. – Випуск 22. – С. 88-92

18. Герило Г. М., Гніда Т. Б., Корнієнко І. О., Луценко Ю. А. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / заг. ред. Ю. А. Луценко. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с.

19. Герило Г. М., Гніда Т. Б., Корнієнко І. О., Луценко Ю. А. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / заг. ред. Ю. А. Луценко. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с.

20. Граючи, долаємо стрес. Ігри для дітей та дорослих. Київ, 2015. 68 с.
Громова Т.В. Країна емоцій: Методика як інструмент діагностичної та корекційної роботи з емоційно-вольовою сферою дитини.
21. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: Навчальний посібник / Л. В. Долинська. - К. : Каравела, 2015 – 304 с.
22. Драган А.О. Розвиток міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2015. № 1. – С. 117–120.
23. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2016. – 608 с
24. Казаннікова О. В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів / О. В. Казаннікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 1(1). – С. 176–180.
25. Калюжна Є. М. Особливості взаємозв'язку самооцінки і тривожності у молодшому шкільному віці / Є. М. Калюжна, М. В. Шевєргіна // Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти. – 2015. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 17–22.
26. Кіріченко, Д. І. Причини та ознаки тривожності у дітей молодшого шкільного віку/ Д. І. Кіріченко // Соціально-психологічні технології розвитку особистості : зб. наук. праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 14 травня 2020 р.) – Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2020. – С. 156-159.
27. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навч.-метод. посіб. Київ : НАУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с
28. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (Курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: УНЛ, 2017. – 128 с
29. Максименко С. Адаптація дитини до школи / С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К.: Мікрос - СВС, – 111 с. (Психологічний інструментарій)

30. Максименко С. Д. Психологія особистості / Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. — К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2015. — 296 с.
Марінушкіна О. Є., Ю. О. Замазій. Порадник практичного психолога.
31. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посібн. — 3-є вид., випр. — К.: Вища шк., 2015. 56 с.
32. Омельченко Я.М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я.М. Омельченко, З.Г. Кісарчук. — К.: — 112с.
33. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підруч. для студ. Вищ. навч. закл.: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / 58 с.
34. Сімович О. Г. Психологічні особливості прояву психічних станів у дітей молодшого шкільного віку / О. Г. Сімович // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. — 2015. — №2 (27). — С. 69–77.
35. Семенова Т. І. Інтелект у взаємозв'язку з психологічними захисними механізмами: Автореф. Дисертація... канд.псих. наук: 19 жовтня 2015р.
36. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2017. 336 с.
37. Сергєєва Н. В. Особливості взаємодії молодших підлітків у малих групах школярів / Н. В. Сергєєва // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Збір-ник наукових праць. — Вип. 14, кн. I. — С. 469–477.
38. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: Монографія. — К., 2014. — 276 с
39. Стенберг Р. Типи мислення: шляхи до розуміння способу дії учнів // Рідна школа. — 2015. — № 4. — С. 75–76.
40. Скляренко О. М. Психологічні детермінанти та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів : Автореф. дисканд. психол. наук: 19.00.07 — педагогічна та вікова психологія.- 69 с.
41. Основи психодіагностики. Навчальний посібник / Л.Г. Терлецька. - К.: Главник, - 144 с.
42. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія / В. Г. Панок. — Чернівці: Технодрук, 2016. — 486 с.

43. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2016. – 280 с.
44. Товкун Л. П. Фактори тривожності в навчальному процесі як негативні чинники порушення психічного здоров'я школярів / Л. П. Товкун, В. О. Сіфорова // «Молодий вчений». – 2017. – № 9.1 (49.1). – С. 163–166.
45. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія] / Сергій Михайлович Томчук, Михайло Іванович Томчук. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
46. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології і педагогіці: Навч. посібн. / В. В. Рибалка. – Одеса, 2017.– 575 с.
47. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: Наук.-метод. посібн. / В. В. Рибалка; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих; Ін-т обдарованої дитини. – К.: НАПН України: Ін-т обдарованої дитини, 2016. – 442 с.
48. Ушаков Д. В. Інтелект: структурно-динамічна теорія. - М.: Інститут психології РАН, 2016р. – 354 с.
49. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору. Матеріали XII-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців (за міжнародною участю) (Хмельницький, 24-25 листопада 2022 року / За ред. проф. О.М.Гомонюк / М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, каф. психол. та педагог. – Хмельницький: Каф. психол. та педагог., 2022. 115 с.
50. Фрадинська А. П. Психологічні особливості розвитку особистості молодшого школяра / А. П. Фрадинська // Зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2014. – №1(9). – С. 125–128.
51. Халік О. О. Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості / О. О. Халік // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. К- ПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-т психології Г. С. Костюка АПН України. – 2014. – Вип. 23. – С. 663-676.

52. Царькова О. В. Теоретичні аспекти прояву психологічного феномену тривожності / О. В. Царькова, С. В. Радченко // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С. 479–491.
53. Чудакова О. М. Психологічні особливості та умови становлення творчої особистості молодшого школяра / О. М. Чудакова // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Психологія навчання.
54. Чудакова О. М. Психологічні особливості та умови становлення творчої особистості молодшого школяра / О. М. Чудакова // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – 2013. – Т. X. – Вип. 25. – С. 556–572.
55. Шаран Ю.В. Психофізіологічні детермінанти стресостійкості особистості/ Ю.В. Шаран // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - К.: ДП «Інформаційно аналітичне агенство», - 2007. - Вип. 7. - С. 143–148.
56. Шевченко Н.Ф. Особистісна тривожність та шкільна адаптованість у підлітків: співвідношення та вікова динаміка // Вісник. – X., №16. – С.166-177
57. Шимон Л. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів / Вісник ЖДУ ім. І. Франка. 2014. № 44. С. 1–3.
58. Averill J.R. A tale of two Snarks: emotional intelligence and emotional creativity compared / J.R. Averill // Psychological Inquiry. - 2004, - №15. - P. 228-233..
59. Basowitz H., Persky H., Korchin Sh. Anxiety and stress: An Interdisciplinary Study of a life Situation / H. Basowitz, H. Persky., Sh. Korchin. - New York: McGraw-Hill, - 1955. - 168 p
60. Development of a Personal Potential in Collaborative Thinking. Activity. Alla Belousova. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 171 (2015) 987–994, P. 988.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тестові методики

Тест прогресивних матриць Равена призначений для обстеження рівня інтелектуального розвитку. Даним кольоровим варіантом можна продіагностувати дітей від 5 до 9 років. [56]

Процедура індивідуального тестування надзвичайно проста. На відміну від багатьох інших тестів, тут немає необхідності жорстко дотримуватися якої-небудь спеціальної словесної інструкції.

Основні вимоги полягають у тому, щоб, по-перше, упевнитися, що досліджувані розуміють, що і як вони повинні зробити. По-друге, слід забезпечити відповідність прийнятої в даному обстеженні процедури загальноприйнятим стандартам, щоб була можливість порівнювати отримані дані з нормативними.

Матеріали: екземпляр тестового буклету, бланк відповідей. Не допускається робити ніяких позначок у тестовому буклеті. У процесі попередньої бесіди занесіть дані про досліджуваного в бланк відповідей, упевнившись, що вказаний вік відповідає даті народження.

Якщо досліджуваний не показує на правильний фрагмент, продовжуйте пояснення, поки суть завдань не буде ним повністю вияснена.

Якщо досліджуваний не справляється, продемонструйте йому знову завдання А1, а потім знову попросіть вирішити завдання А2. Якщо завдання виконано правильно, переходьте до наступних завдань, працюючи за тією ж схемою.

Якщо досліджуваний задоволений своїм рішенням, прийміть його вибір незалежно від правильності. Відзначте номер остаточного вибору у відповідній частині бланка.

У міру пред'явлення наступних завдань продовжуйте використовувати ті ж інструкції до тих пір, поки в них є потреба.

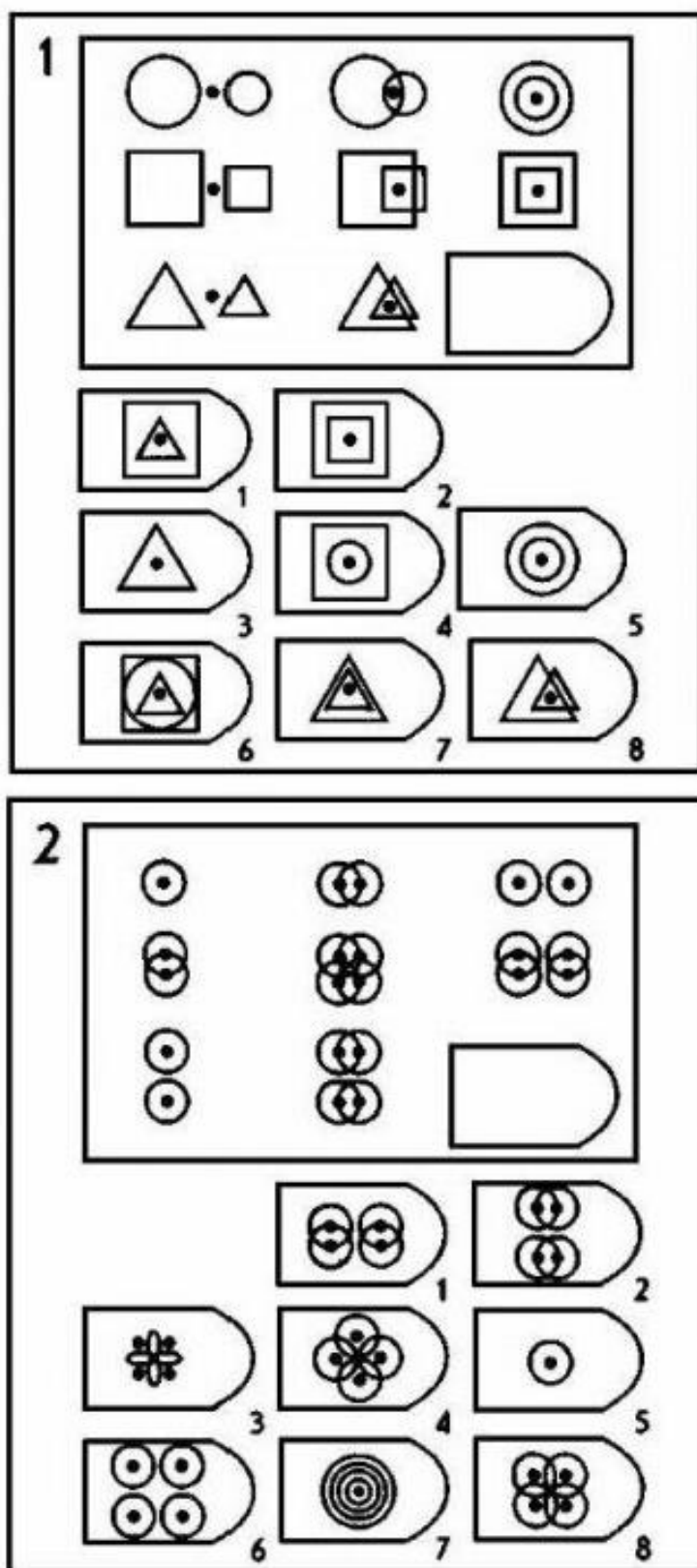
Якщо дитина проявляє занепокоєння з приводу невеликих дефектів на малюнках, переконайте її, що про це не варто турбуватися.

Якщо дитина «застрягла» на конкретному завданні, запропонуйте їй рушити далі і подивитися, чи не впорається вона з наступними завданнями, а потім поверніться до завдання, яке викликало труднощі.

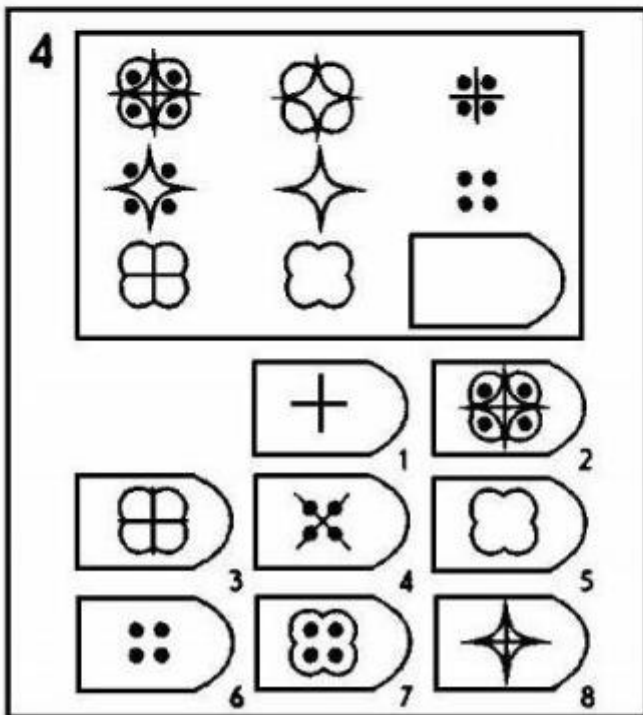
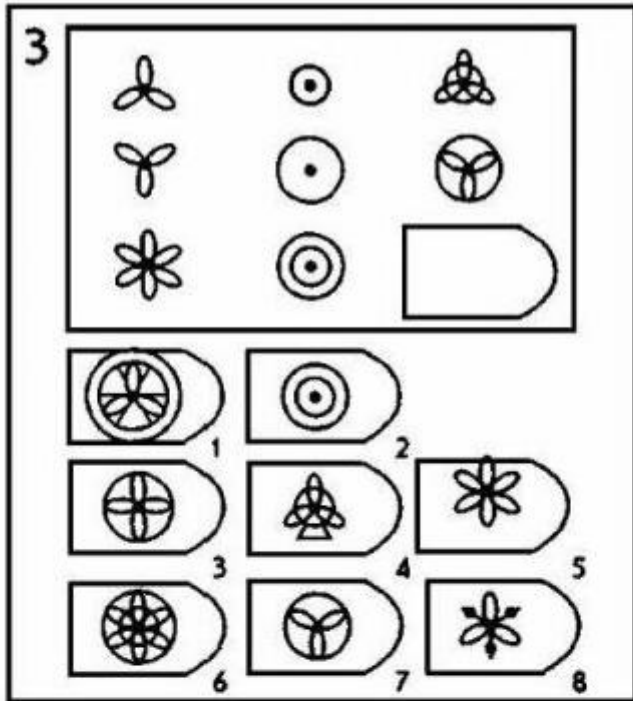
Якщо була зроблена помилка або досліджуваний хоче змінити свою відповідь, закресліть раніше записаний номер, а потім запишіть номер остаточного вибору.

На виконання всіх десяти завдань дитині відводиться 10 хвилин. Після закінчення цього часу експеримент припиняється й кількість правильно вирішених матриць, а також загальна сума

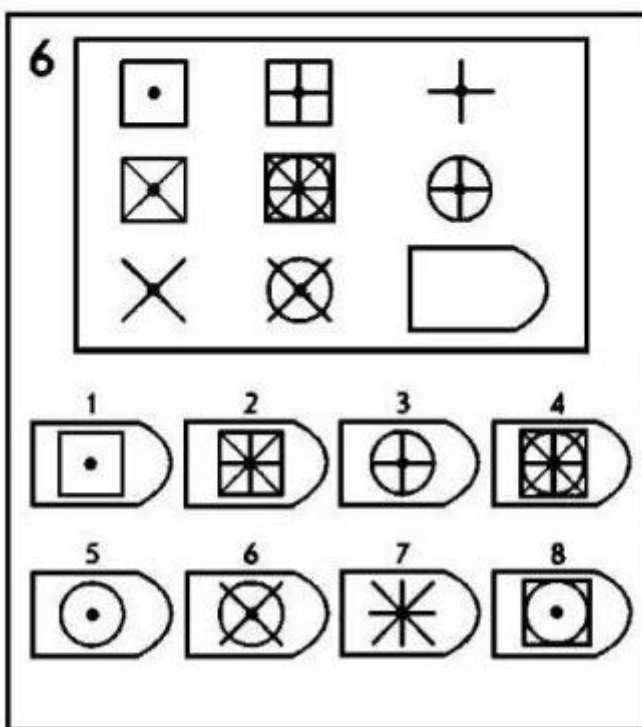
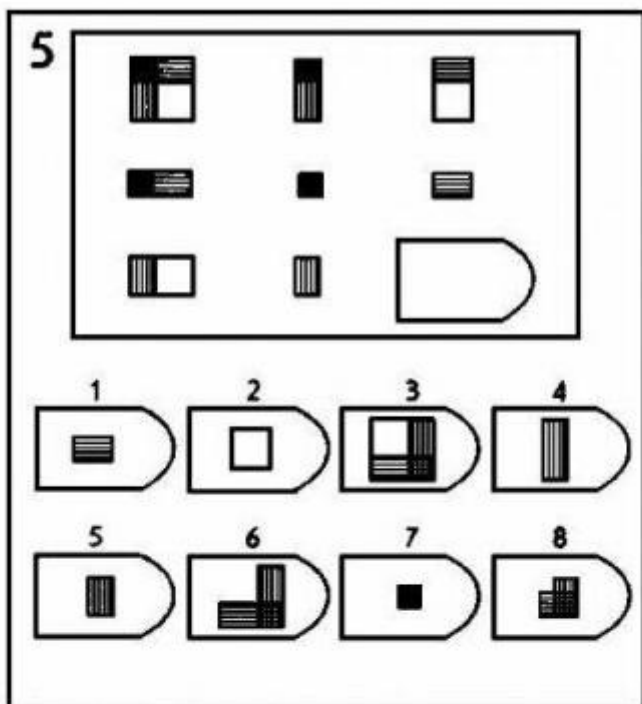
балів, набраних дитиною за їх вирішення. Кожна правильно, вирішена матриця оцінюється в 1 бал. Правильні, вирішення всіх десяти матриць наступні (перша з наведених нижче пар оцифровує на номер матриці, а друга - на правильну відповідь [номер обираного прапорця]): 1-7, 2-6, 3-6, 4-1, 5-2, 6-5, 7-6, 8-1, 9-3, 10-5 . [56]

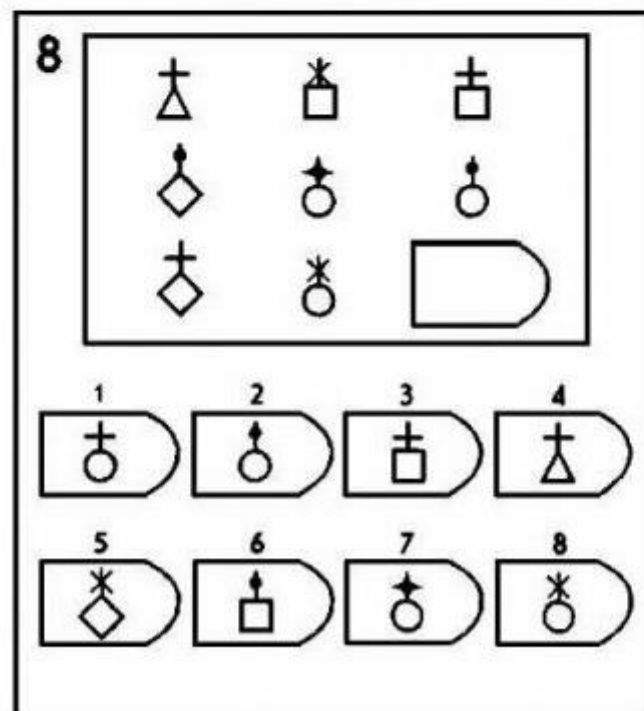
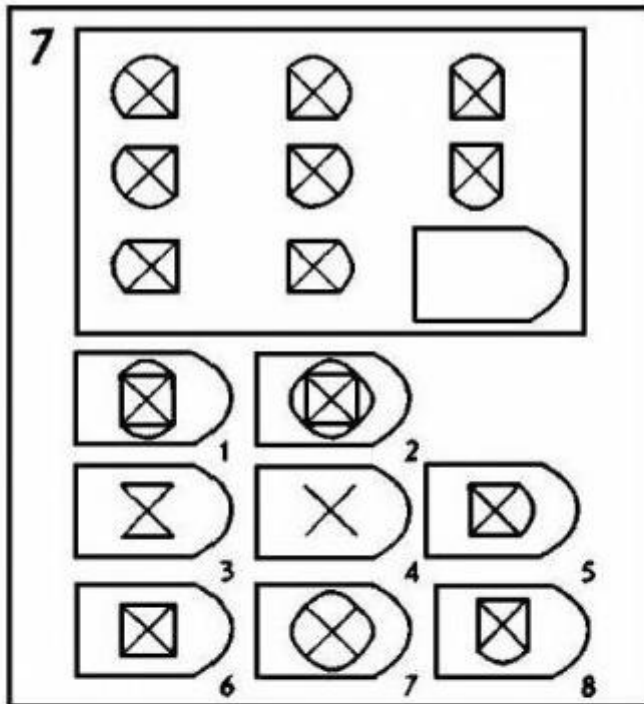
Мал. 1 А. Завдання до методики «Матриці Равена».

Мал. 1 Б. Продовження.

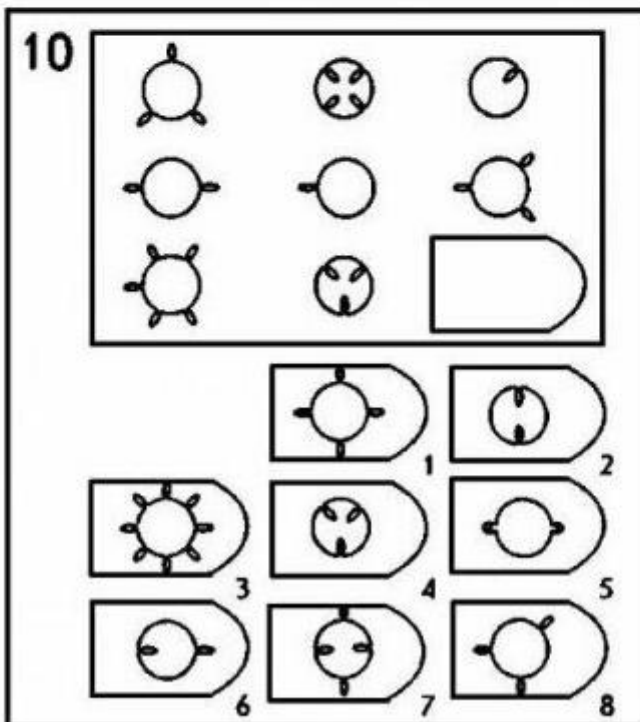
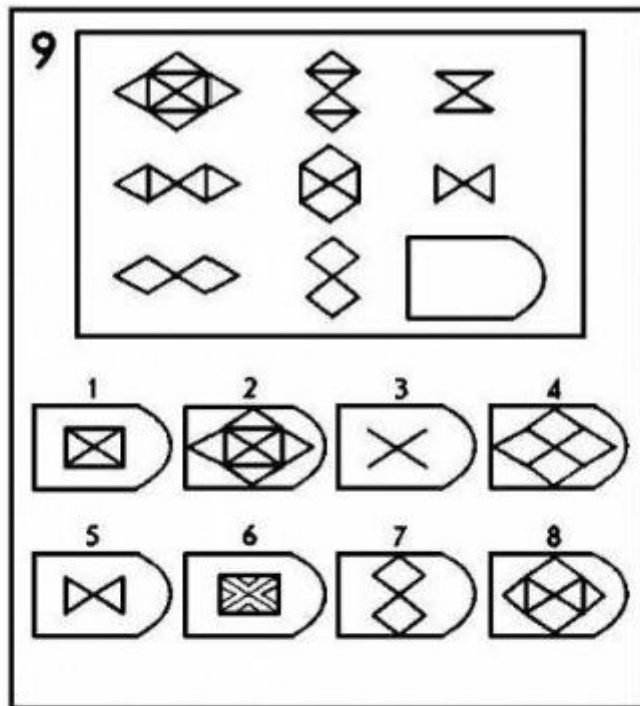

Мал. 1 В. Продолжения.

Мал. 1 Г. Продовження.

Мал. 1 Д. Продовження.

Висновки про рівень розвитку

Методика «Коло».

Тест призначений для діагностики творчих здібностей. А саме, оригінальності, гнучкості і швидкості.

Дитині пропонується аркуш з 20 намальованими кружечками діаметром не менше 2 см і дається завдання: «Перетвори кола в які-небудь незвичайні предмети (намалюй їх, використовуючи ці кола)». На виконання завдання дається 5 хвилин.

Обробка результатів

Творчі здібності проявляються в оригінальності, гнучкості, швидкості.

ОРИГІНАЛЬНІСТЬ зображення виявляється в тому, що у дитини виникають нові, нестандартні ідеї малюнків предметів, що мають форму кола.

Звичайними, тобто стандартними, будуть зображення, які часто зустрічаються в дитячих малюнках (яблуко, м'ячик, сонечко, обличчя людини, мордочка зайчика, тарілка, колесо, повітряна кулька, квітка і т. д.). За такі малюнки присвоюється 0 балів.

Оригінальними можна вважати зображення предметів, які не так часто малюють діти (кнопка дзвінка, торт, гудзик, їжачок, що згорнувся в клубочок, Колобок, смайлик, планета Марс, дзеркальце, хокейна шайба, вишенька і т. д.). Кожен оригінальний малюнок оцінюється в 1 бал. Якщо дитина об'єднує в одну композицію 2 кола і більше, то можна додати за оригінальність по 1 балу за кожне об'єднання.

ГНУЧКІСТЬ – це здатність дитини висувати різноманітні ідеї малюнків, звертаючись до різних областей знань, використовуючи широке коло предметів і явищ. Для оцінки гнучкості підраховується кількість узагальнюючих слів-понять, які можуть включати в себе відразу кілька намальованих предметів і явищ.

Наприклад, малюнки людини або тільки голови (лиця) можна об'єднати загальним поняттям «людина». Інші слова-поняття об'єднують інші предмети, наприклад: «небесні тіла» (Місяць, Сонце, планета), «фрукти та овочі» (яблуко, вишня, помідор, кавун). Так, ви можете включити намальовані дитиною предмети в групи «тварини», «рослини», «посуд», «аксесуари» та ін.

Кількість груп, які можуть включати кілька предметів або навіть один, підраховується і оцінюється – по 1 балу за кожен групу. Звертаємо вашу увагу, що при аналізі та підрахунку груп враховуються всі зображення, а не тільки оригінальні.

ШВИДКІСТЬ – це швидкість, продуктивність образотворчої діяльності дитини, тобто це здатність за обмежену кількість часу (5 хвилин) виконати великий обсяг роботи, намалювати багато круглих предметів. У тесті підраховується кількість кіл, які використала дитина для зображення предметів. За кожне коло-малюнок дається 1 бал. [14]

Інтерпретація результатів

Низький рівень:

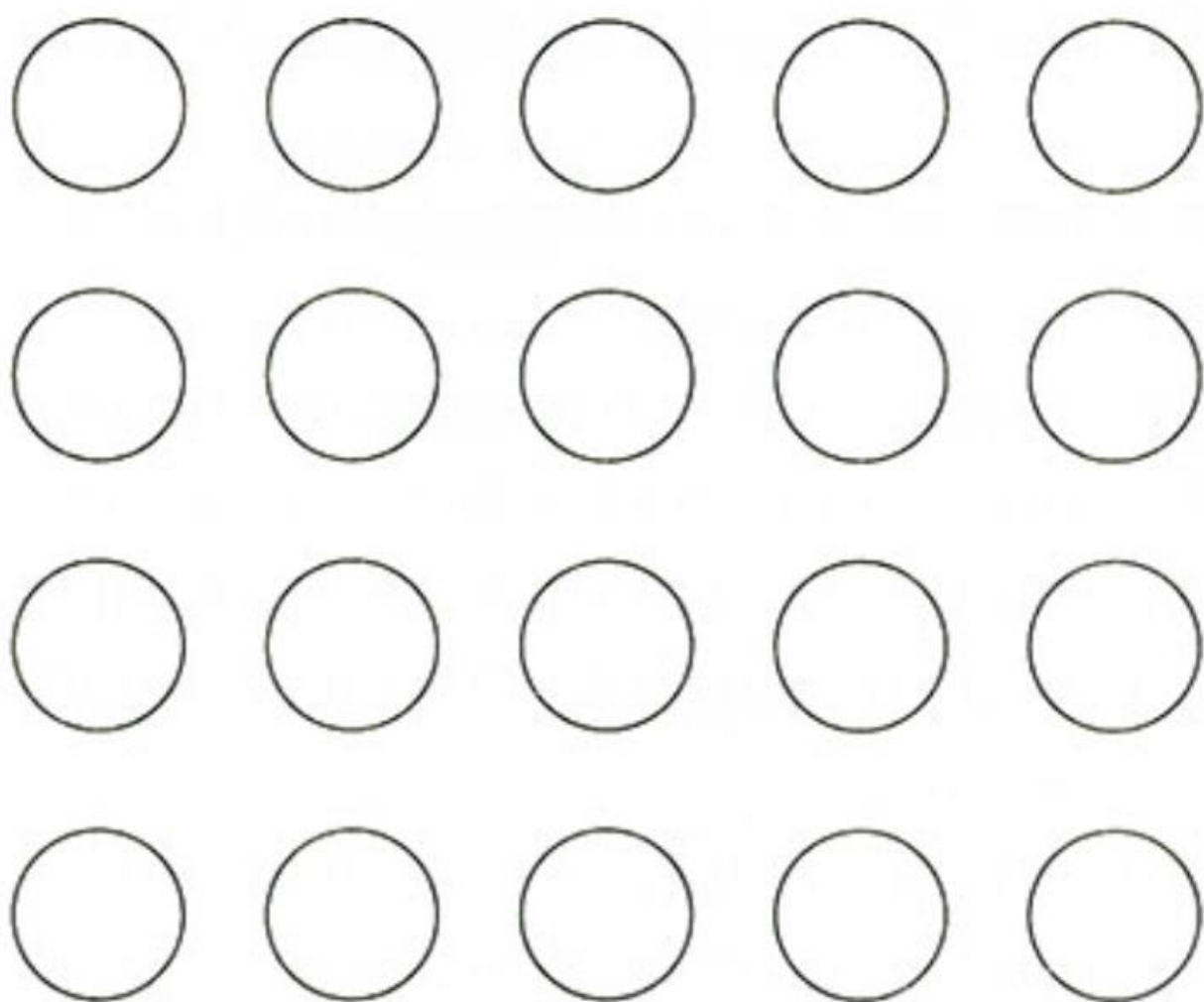
- Оригінальність 0-2 бали
- Гнучкість 1-2 бали
- Швидкість 0-9 балів

Середній рівень:

- Оригінальність 2-6 балів
- Гнучкість 3-4 бали
- Швидкість 10-13 балів

Високий рівень:

- Оригінальність понад 7 балів
- Гнучкість понад 5 балів
- Швидкість понад 14 балів

Методика дослідження уваги «Коректурна проба Б. Бурдона»

Діапазон застосування коректурної проби дуже широкий – з дошкільного віку і до пенсійного. Тобто для використання даного тесту практично не існує вікових обмежень – важливо правильно підібрати стимульний матеріал.

Для проведення дослідження необхідний секундомір, ручка або олівець і бланк.

Існує цілий ряд варіантів коректурної проби: буквений, цифровий, з кільцями, малюнки і піктограми для дітей.

Процедура. В експерименті досліджуваному пред'являється сторінка, заповнена знаками, розташованими випадково. Це можуть бути цифри, букви, геометричні фігури, малюнки-мініатюри.

Завдання досліджуваному: знайти певний знак і виділити його певним чином (в залежності від бланку) – підкреслити, викреслити, відзначити. Який саме знак і що необхідно зробити задається психологом.

Приклад інструкції до дитячого бланку (там де листочки і будиночки) коректурної проби – “Намалюй віконце у кожному будиночку і гілочку у кожному листочку”.

Обробка результатів тесту

При обробці й оцінці результатів визначається кількість предметів на малюнку, переглянутих дитиною протягом 2,5 хв, тобто за весь час виконання завдання, а також окремо за кожен 30-секундний інтервал. Отримані дані вносяться в формулу, за якою визначається загальний показник рівня розвиненості у дитини одночасно двох властивостей уваги: продуктивності і стійкості:

$$S = (0.5 * N - 2.8 * n) / t$$

де S – показник продуктивності і стійкості уваги;

N – кількість зображень предметів, переглянутих дитиною за час роботи;

t – час роботи;

n – кількість помилок, допущених за час роботи. Помилками вважаються пропущені потрібні або закреслені непотрібні зображення.

У підсумку кількісної обробки психодіагностичних даних визначаються за наведеною вище формулою шість показників, один – для всього часу роботи над методикою (2,5 хв), а решта – для кожного 30-секундного інтервалу. Відповідно, змінна t в методиці буде приймати значення 150 і 30. [56]

Висновки про рівень розвитку:

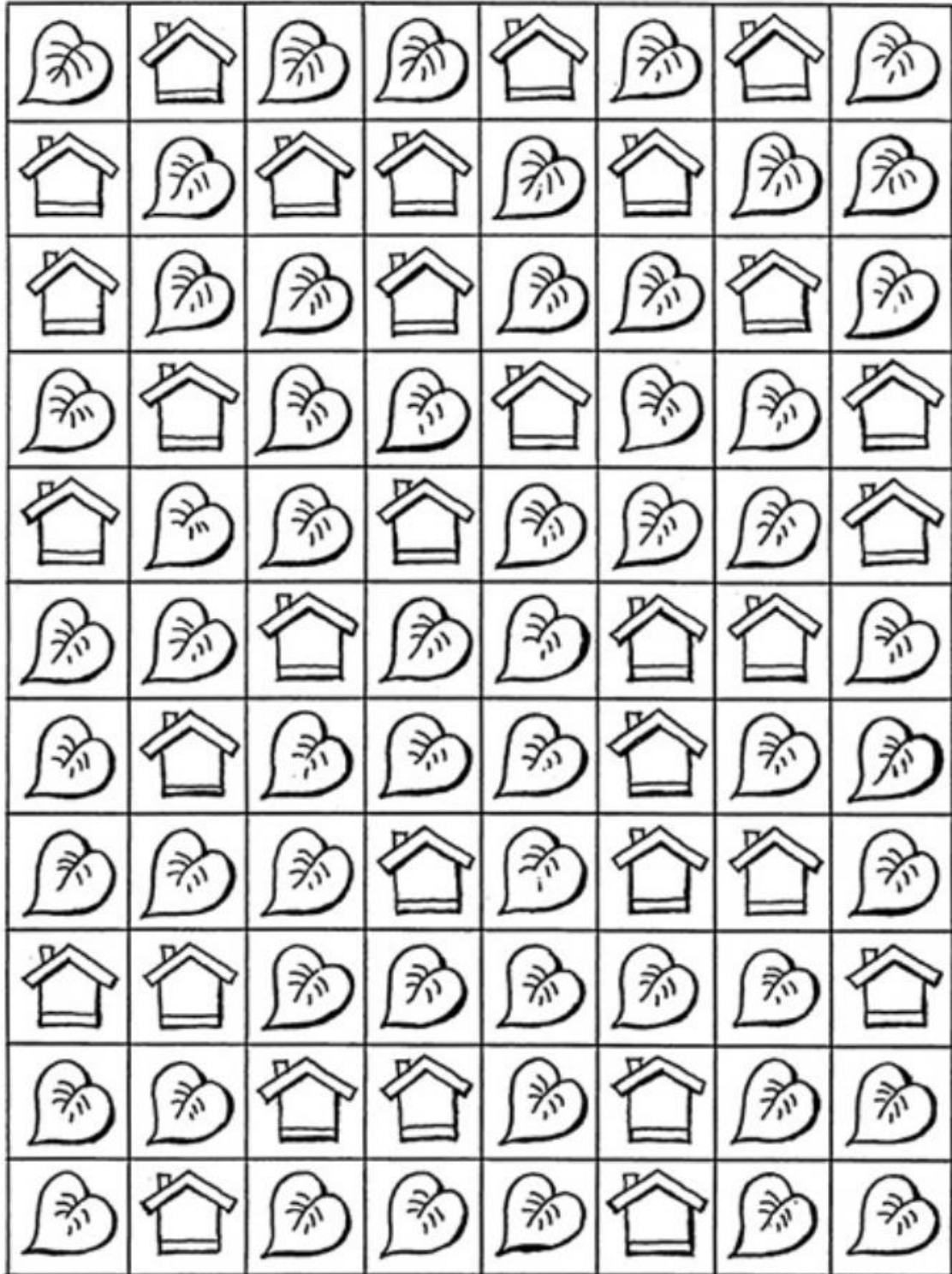
10 балів – продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.

8-9 балів – продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.

4-7 балів – продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.

2-3 бали – продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.

0-1 бал – продуктивність уваги дуже низька, стійкість уваги дуже низька.

Методика "Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах".

Методика вивчає словесно-логічне мислення дітей віком 6-7 років.

Визначення понять, пояснення причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах - це операції мислення, оцінюючи які ми можемо судити про ступінь розвиненості у дитини інтелектуальних процесів. Дані особливості мислення встановлюються по правильності відповідей дитини на наступну серію питань: [56].

1. Що з тварин більше: кінь чи собака?

2. Вранці люди снідають. А що вони роблять, приймаючи їжу вдень і ввечері?

(Правильна відповідь - обідають і вечеряють).

3. Вдень на вулиці світло, а вночі?

(Правильна відповідь - темно).

4. Небо блакитне, а трава?

(Правильна відповідь - зелена).

5. Черешня, груша, слива і яблуко - це ...

(Правильне продовження - ягоди і фрукти).

6. Чому, коли йде поїзд, опускають шлагбаум?

7. Що таке Львів, Київ, Крим?

(Правильна відповідь - міста).

8. Котра зараз година? (Дитині показують годинник і просять назвати час).

(Правильна відповідь - така, в якому вказані години та хвилини).

9. Молоду корову називають телиця. А як називають молоду собаку і молоду вівцю?

(Правильна відповідь - щеня і ягня).

10. На кого більше схожа собака: на кішку або на курку? Відповідай і поясни, чому ти так вважаєш.

11. Для чого потрібні автомобілю гальма?

(Правильним вважається будь-яка розумна відповідь, яка вказує на необхідність гасити швидкість автомобіля).

12. Чим схожі один на одного молоток і сокира?

(Правильна відповідь вказує на те, що це - інструменти, виконують в чомусь схожі функції).

13. Що є спільного між білкою і кішкою?

(У правильній відповіді повинні бути вказані як мінімум дві пояснюючих ознак, наприклад те, що це - тварина, яке вміє лазити по деревах, що має м'який шерстяний покрив, хвіст, чотири ноги.)

14. Чим відрізняються цвях, гвинт і шуруп один від одного?

(Правильна відповідь: цвях, як правило, гладкий по поверхні, а гвинт і шуруп - нарізні; цвях забивають молотком, а гвинт і шуруп вкручують; шуруп - конічний, а гвинт і цвях - круглі).

15. Що таке футбол, стрибки в довжину і у висоту, теніс, плавання?

(Правильна відповідь - це види спорту, види фізичних вправ).

16. Які ти знаєш види транспорту?

(У правильному по суті відповіді має бути перераховано, як мінімум, два різних види транспорту).

17. Чим відрізняється старий чоловік від молодого?

(Правильна відповідь повинна містити в собі хоча б дві суттєві ознаки, що відрізняють старих людей від молодих).

18. Для чого люди займаються фізкультурою і спортом?

(Правильні можливі відповіді - для підтримки свого здоров'я; для того, щоб бути сильними, стрункими і красивими; для того, щоб домагатися спортивних успіхів, вигравати змагання).

19. Чому вважається погано, якщо хто-небудь не хоче працювати?

(Можливі правильні відповіді - тому, що всі люди повинні працювати, інакше не можна буде жити нормально; тому, що за даної людини змушені будуть працювати інші люди; тому, що в іншому випадку не можна буде мати потрібні речі, продукти харчування, житло і т. п.).

20. Для чого на лист необхідно наклеювати марку?

(Правильна відповідь: марка - це знак сплати відправником вартості пересилання поштового відправлення).

Обробка результатів

За кожну правильну відповідь на кожне з питань дитина отримує по 0,5 бали, так що максимальна кількість балів, яку він може отримати в цій методиці, дорівнює 10.

Зауваження. Правильними можуть вважатися не тільки ті відповіді, які відповідають наведеним прикладам, але та інші, досить розумні і відповідають змістом поставленого перед дитиною питання.

Описана методика годиться в основному для психодіагностики словесно-логічного мислення дітей, що вступають у школу. Разом з оцінкою здатності робити умовиводи вона дає більш-менш повну картину, яка відображатиме основні розумові операції, названі спочатку.

Якщо дослідник немає повної впевненості в тому, що відповідь дитини абсолютно правильна, і в той же самий час не можна безумовно сказати, що він невірний, то допускається ставити дитині проміжну оцінку - 0,25 балів.

Перш ніж оцінювати правильність тієї чи іншої відповіді, треба переконатися в тому, що дитина правильно зрозуміла саме питання. Наприклад, не всі діти можуть знати, що таке шлагбаум, не відразу зрозуміти сенс 19-го питання. Іноді додаткового роз'яснення вимагає навіть слово «працювати», бо не всі дошкільнята по-справжньому знають, що це таке. [59]

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал - дуже низький.

**Результати діагностики інтелектуальних здібностей за методикою
«Матриці Равена»**

Діти		Бал:	Рівень інтелектуальних здібностей
1.	А.	8	Високий рівень
2.	М.	10	Дуже високий рівень
3.	Т.	10	Дуже високий рівень
4.	Д.	9	Високий рівень
5.	М.	4	Середній рівень
6.	З.	4	Середній рівень
7.	А.	6	Середній рівень
8.	П.	2	Низький рівень
9.	В.	7	Середній рівень
10.	А.	3	Низький рівень
11.	Р.	10	Дуже високий рівень
12.	М.	9	Високий рівень
13.	В.	3	Низький рівень
14.	А.	2	Низький рівень
15.	Л.	4	Середній рівень
16.	Н.	3	Низький рівень
17.	О.	6	Середній рівень
18.	Б.	6	Середній рівень
19.	Р.	4	Середній рівень
20.	О.	9	Високий рівень
21.	Д.	6	Середній рівень
22.	М.	7	Середній рівень
23.	А.	2	Низький рівень
24.	П.	3	Низький рівень
25.	Н.	4	Середній рівень
26.	Л.	2	Низький рівень
27.	А.	3	Низький рівень
28.	К.	4	Середній рівень
29.	Д.	2	Низький рівень

30.	М.	7	Середній рівень
------------	-----------	----------	------------------------

Результати дослідження творчих здібностей за методикою «Кола»

Діти	Бал	Рівень
1. А.	Оригінільність- 9 Гнучкість-5 Швидкість-13	Високий рівень
2. М.	Оригінільність- 10 Гнучкість-9 Швидкість-11	Високий рівень
3. Т.	Оригінільність- 9 Гнучкість-7 Швидкість-14	Високий рівень
4. Д.	Оригінільність- 8 Гнучкість-6 Швидкість-11	Високий рівень
5. М.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-10	Середній рівень
6. З.	Оригінільність- 7 Гнучкість-5 Швидкість-8	Середній рівень
7. А.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
8. П.	Оригінільність- 1 Гнучкість-1 Швидкість-5	Низький рівень
9. В.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-12	Середній рівень
10. А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-9	Низький рівень
11. Р.	Оригінільність- 6	Середній рівень

	Гнучкість-3 Швидкість-12	
12. М.	Оригінільність- 4 Гнучкість-4 Швидкість-12	Середній рівень
13. В.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-5	Низький рівень
14. А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-1 Швидкість-12	Низький рівень
15. Л.	Оригінільність- 5 Гнучкість-3 Швидкість-13	Середній рівень
16. Н.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-4	Низький рівень
17. О.	Оригінільність- 4 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
18. Б.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4 Швидкість-10	Середній рівень
19. Р.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
20. О.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-10	Середній рівень
21. Д.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-10	Середній рівень
22. М.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4	Середній рівень

	Швидкість-11	
23. А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-8	Низький рівень
24. П.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-8	Низький рівень
25. Н.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-8	Середній рівень
26. Л.	Оригінільність- 2 Гнучкість-1 Швидкість-5	Низький рівень
27. А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-9	Низький рівень
28. К.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
29. Д.	Оригінільність- 1 Гнучкість-2 Швидкість-5	Низький рівень
30. М.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-11	Середній рівень

Результати дослідження за методикою «Коректурна проба Б. Бурдона»

Діти	Бал:	Рівень психосоціальної зрілості
1. А.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.
2. М.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
3. Т.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
4. Д.	8	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.
5. М.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
6. З.	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
7. А.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
8. П.	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
9. В.	8	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.
10. А.	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
11. Р.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
12. М.	8	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.
13. В.	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
14. А.	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
15. Л.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.

16.	Н.	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
17.	О.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
18.	Б.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
19.	Р.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
20.	О.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
21.	Д.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
22.	М.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
23.	А.	2	Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.
24.	П.	3	Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.
25.	Н.	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
26.	Л.	3	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
27.	А.	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
28.	К.	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
29.	Д.	2	Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.
30.	М.	8	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.

Результати дослідження за методикою «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах»

Діти		Бал:	Рівень
1.	А.	9	Високий рівень
2.	М.	10	Дуже високий рівень
3.	Т.	10	Дуже високий рівень
4.	Д.	10	Дуже високий рівень
5.	М.	4	Середній рівень
6.	З.	8	Високий рівень
7.	А.	10	Дуже високий рівень
8.	П.	7	Середній рівень
9.	В.	9	Високий рівень
10.	А.	3	Низький рівень
11.	Р.	10	Дуже високий рівень
12.	М.	8	Високий рівень
13.	В.	3	Низький рівень
14.	А.	3	Низький рівень
15.	Л.	9	Високий рівень
16.	Н.	6	Середній рівень
17.	О.	5	Середній рівень
18.	Б.	4	Середній рівень
19.	Р.	7	Середній рівень
20.	О.	10	Дуже високий рівень
21.	Д.	7	Середній рівень
22.	М.	5	Середній рівень
23.	А.	8	Високий рівень
24.	П.	3	Низький рівень
25.	Н.	4	Середній рівень
26.	Л.	4	Середній рівень
27.	А.	3	Низький рівень
28.	К.	8	Високий рівень
29.	Д.	4	Середній рівень
30.	М.	10	Дуже високий рівень

Результати кореляційного аналізу

Кількість респодентів	«Матриці Равена».	Ранг А	«Коректурна проба Б. Бурдона».	Ранг В	D	D ²
1	8	24	9	26	-2	4
2	10	29	10	28,5	0,5	0,25
3	10	29	10	28,5	0,5	0,25
4	9	26	8	23,5	2,5	6,25
5	4	13,5	6	16,5	-3	9
6	4	13,5	5	11,5	2	4
7	6	18,5	7	20,5	-2	4
8	2	3	4	7	-4	16
9	7	22	8	23,5	-1,5	2,25
10	3	8	4	7	1	1
11	10	29	10	28,5	0,5	0,25
12	9	26	8	23,5	2,5	6,25
13	3	8	5	11,5	-3,5	12,25
14	2	3	4	7	-4	16
15	4	13,5	6	16,5	-3	9
16	3	8	5	11,5	-3,5	12,25
17	6	18,5	6	16,5	2	4
18	6	18,5	6	16,5	2	4
19	4	13,5	6	16,5	-3	9
20	9	26	10	28,5	-2,5	6,25
21	6	18,5	6	16,5	2	4
22	7	22	7	20,5	1,5	2,25
23	2	3	2	1,5	1,5	2,25
24	3	8	3	3,5	4,5	20,25
25	4	13,5	5	11,5	2	4
26	2	3	3	3,5	-0,5	0,25
27	3	8	4	7	1	1
28	4	13,5	4	7	6,5	42,25

29	2	3	2	1,5	1,5	2,25
30	7	22	8	23,5	-1,5	2,25
Сума		465		465	0	207

Кількість респодентів	«Матриці Равена».	Ранг А	«Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах».	Ранг В	D	D2
1	8	24	9	22	2	4
2	10	29	10	27	2	4
3	10	29	10	27	2	4
4	9	26	10	27	-1	1
5	4	13,5	4	8	5,5	30,25
6	4	13,5	8	18,5	-5	25
7	6	18,5	10	27	-8,5	72,25
8	2	3	7	15	-12	144
9	7	22	9	22	0	0
10	3	8	3	3	5	25
11	10	29	10	27	2	4
12	9	26	8	18,5	7,5	56,25
13	3	8	3	3	5	25
14	2	3	3	3	0	0
15	4	13,5	9	22	- 8,5	72,25
16	3	8	6	13	-5	25
17	6	18,5	5	11,5	7	49
18	6	18,5	4	8	10,5	110,25
19	4	13,5	7	15	-1,5	2,25
20	9	26	10	27	-1	1
21	6	18,5	7	15	3,5	12,25
22	7	22	5	11,5	10,5	110,25
23	2	3	8	18,5	-15,5	240,25
24	3	8	3	3	5	25
25	4	13,5	4	8	5,5	30,25
26	2	3	4	8	-5	25

27	3	8	3	3	5	25
28	4	13,5	8	18,5	-5	25
29	2	3	4	8	-5	25
30	7	22	10	27	-5	25
Сума		465		465	0	2031

Програми розвитку**Вправа «Релаксація на контрасті»**

1. Так сильно, як можете, напружте пальці ніг. Потім розслабте їх.
2. Напружте й розслабте ступні ніг.
3. Напружте й розслабте гомілки.
4. Напружте й розслабте коліна.
5. Напружте й розслабте стегна.
6. Напружте й розслабте сідничні м'язи.
7. Напружте й розслабте живіт.
8. Розслабте спину й плечі.
9. Розслабте кисті рук.
10. Розслабте передпліччя.
11. Розслабте шию.
12. Розслабте лицьові м'язи.
13. Посидьте спокійно кілька хвилин, насолоджуючись повним спокоєм. [54]

Вправа «Ритмічне дихання»

Запропонувати дитині, дихати за таким принципом: вдихаючи, рахувати до трьох, видихаючи, також рахувати до трьох. Потім спробувати зробити видих іще тривалішим: вдихаючи, рахувати до п'яти, до семи тощо. [45]

Вправа «Рахунок»

Потрібно сісти зручніше, скласти руки на колінах, поставити ноги на землю й знайти очима предмет, на якому можна зосередити свою увагу.

1. Спочатку рахуємо від 10 до 1, на кожному рахунку роблячи вдих і повільний видих.
2. Заплющуємо очі. Знову рахуємо від 10 до 1, затримуючи подих на кожному рахунку. Повільно видихаємо, уявляючи, як з кожним видихом зменшується й нарешті зникає напруження.
3. Не розплющуючи очі, рахуємо від 10 до 1. Цього разу уявляємо, що видихуване нами повітря пофарбоване в теплі пастельні тони. З кожним видихом кольоровий туман стає густішим, перетворюється на хмари. [16]

Гра «Мімічна гімнастика»

Дитині пропонується виконати ряд вправ для м'язів обличчя. Наморщити чоло, підняти брови (подив). Розслабитися. Залишити чоло гладким протягом однієї хвилини. Зсунути брови, нахмуритися (серджуся). Розслабитися. Повністю розслабити брови, закотити очі. Розширити очі, рот відкритий, руки стиснуті в кулаки, все тіло напружене (страх, жах). Розслабитися. Розслабити повіки, чоло, щоки (лінь, хочеться дрімати). Розширити ніздрі, зморщити ніс (огида, вдихаю неприємний запах). Розслабитися. Стиснути губи, примружити очі (презирство). Розслабитися. Посміхнутися, підморгнути (весело). [58]

Гра «Малюємо емоції пальцями»

Дитині пропонується намалювати свої емоції пальцями. Для цього потрібно використовувати баночки з гуашевою фарбою. Можна намалювати свій настрій за допомогою пальців. [47]

Гра «Музика та емоції»

Прослухавши музичний уривок, діти описують настрій музики: весела – сумна, задоволена – сердита, смілива – боязлива, бадьора – втомлена, тепла – холодна.

Вправи на розвиток уваги.

1. «Що чути?»

Мета: розвиток уміння швидко зосереджуватися. На сигнал вчителя увага дітей звертається по чергово то на двері, то на вікно. При цьому їм пропонують послухати і запам'ятати те, що відбувається за дверима й за вікном. Потім кожен учень розповідає, що там відбувалося. [45]

2. «Будь уважний!»

Мета: стимулювання уваги; навчити швидко й точно реагувати на звукові сигнали. Діти крокують під мелодію маршу. На слово «зайчики», вимовлене ведучим, діти повинні почати стрибати; на слово «коники» – ніби бити «копитами» об підлогу; «раки» – задкувати; «пташки» – бігати, розкинувши руки; «лелека» – стояти на одній нозі. [45]

3. «Слухайте звуки!»

Мета: розвиток активної уваги. Вчитель домовляється з дітьми про те, що на звуки нижнього регістру вони повинні стати в позу «ведмедя», а на звуки верхнього – в позу «зайчика». Починається гра – діти йдуть по колу. Звучить нота нижнього регістру – діти стають в позу «ведмедя». На звук верхнього регістру учні стають у позу «зайчика». [45]

Приклад вправ на розвиток мислення:

Як відомо, в молодших учнів образне мислення переважає над понятійним. Легко опановуючи знання про реальні об'єкти і явища навколишнього, вони відчують значні труднощі, стикаючись з відношеннями і зв'язками між ними, оскільки тут домінує понятійне мислення, прийоми й способи реалізації якого дітям невідомі.

1. «Складання речень»

Мета: розвивати здібність швидко встановлювати логічні зв'язки між звичайними предметами. Вибираються навмання три слова, не пов'язані за змістом (наприклад, «озеро», «олівець», «кіт»). Необхідно скласти якомога більше речень, включивши всі три слова (відмінок можна замінювати). Наприклад: «Кіт кинув у озеро олівець», «Хлопчик намалював олівцем kota, що купався в озері». [47]

2. «Пошук спільного»

Мета: розвиток здібності знаходити спільні ознаки, розвиток здібності до узагальнення. Навмання вибираються два іменники, які логічно не пов'язані (наприклад, «острів», «собака»). Необхідно знайти якомога більше спільних ознак для цих предметів. Перемагає той, у кого більший список та оригінальніші відповіді, а також виділені більш суттєві ознаки. [47]

3. «Виділення зайвого слова»

Мета: розвиток здібності до порівняння, формування установки на альтернативність рішення. Вибираються будь-які 3-5 слів (наприклад, «собака», «помідор», «сонце»). Необхідно знайти одне слово серед заданих, яке відрізняється від інших, об'єднаних якоюсь спільною ознакою («помідор» і «сонце» – круглі, «собака» – ні). Перемагає той, у кого більше варіантів відповідей. [47]

4. «Пошук аналогів»

Мета: формування здібності класифікувати предмети та явища за їх ознаками. Називається якийсь предмет чи явище (наприклад, «човен»). Необхідно підшукати якомога

більше його аналогів, тобто інших предметів, схожих із заданим за різними суттєвими ознаками. Слід також систематизувати ці аналоги за групами відповідно до певної ознаки. [47]

Вправи на розвиток уяви

1. «Поверхи»

Мета: розвиток репродуктивної уяви.

Ведучий повідомляє учням наступну інструкцію: «У будинку – 4 поверхи. На кожному поверсі живе одна ім'я. Борисенки живуть під Карпенками. Шевчуки – над Чернетками, а Карпенки – під Чернетками». Завдання: розташувати сім'ї за поверхами. Робота при цьому має виконуватись тільки в уяві. Учням, для яких виконання цього завдання виявилось особливо важким, пропонують самостійно вдома скласти декілька вправ цього типу. [35]

2. «Годинник»

Мета: тренування репродуктивної уяви.

Ведучий повідомляє учням, що на годиннику з циферблатом можна поміняти стрілки місцями. При цьому і час, відповідно, теж зміниться. Так, наприклад, якщо годинник показував десятю годину, то після зміни стрілок місцями час буде – одинадцята година 50 хвилин. Далі учням пропонується, напружуючи уяву, визначити, який час будуть показувати стрілки, якщо їх поміняти місцями, коли на годиннику: а) за п'ять дванадцять; б) за одинадцять одинадцять; в) за двадцять дев'ять хвилин третя тощо. [35]

3. «Що нагадує чорнильна пляма?»

Мета: тренування дивергентної уяви.

Ведучий прикріплює до класної дошки плакат із великою чорнильною плямою. Учні протягом 1-2 хв. відмічають у себе в зошитах усі ті предмети, явища, сцени, котрі їм нагадує чорнильна пляма або окремі її частини. Потім відбувається обговорення. Аналогічну вправу можна виконувати під час екскурсій з учнями. Об'єктами спостережень можуть бути хмари на небі, тіні навколишніх предметів тощо. [35]

**Результати за методикою «Матриці Равена»
після проведення розвивальної програми**

Діти	Бал:	Рівень психосоціальної зрілості
1. А.	10	Дуже високий рівень
2. М.	10	Дуже високий рівень
3. Т.	10	Дуже високий рівень
4. Д.	9	Високий рівень
5. М.	8	Високий рівень
6. З.	9	Високий рівень
7. А.	6	Середній рівень
8. П.	6	Середній рівень
9. В.	7	Середній рівень
10. А.	6	Середній рівень
11. Р.	10	Дуже високий рівень
12. М.	9	Високий рівень
13. В.	7	Середній рівень
14. А.	6	Середній рівень
15. Л.	4	Середній рівень
16. Н.	3	Низький рівень
17. О.	6	Середній рівень
18. Б.	6	Середній рівень
19. Р.	9	Високий рівень
20. О.	8	Високий рівень
21. Д.	6	Середній рівень
22. М.	7	Середній рівень
23. А.	6	Середній рівень
24. П.	3	Низький рівень
25. Н.	4	Середній рівень
26. Л.	2	Низький рівень
27. А.	3	Низький рівень
28. К.	4	Середній рівень

29. Д.	7	Середній рівень
30. М.	9	Високий рівень

Результати за методикою «Кола» після проведення розвивальної програми

Діти	Бал	Рівень
1. А.	Оригінільність- 9 Гнучкість-9 Швидкість-13	Високий рівень
2. М.	Оригінільність- 10 Гнучкість-9 Швидкість-11	Високий рівень
3. Т.	Оригінільність- 9 Гнучкість-7 Швидкість-14	Високий рівень
4. Д.	Оригінільність- 8 Гнучкість-6 Швидкість-11	Високий рівень
5. М.	Оригінільність- 9 Гнучкість-8 Швидкість-10	Високий рівень
6. З.	Оригінільність- 7 Гнучкість-4 Швидкість-8	Середній рівень
7. А.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
8. П.	Оригінільність- 6 Гнучкість-5 Швидкість-8	Середній рівень
9. В.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-12	Середній рівень
10. А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-9	Низький рівень
11. Р.	Оригінільність- 6	Середній рівень

	Гнучкість-3 Швидкість-12	
12. М.	Оригінільність- 4 Гнучкість-4 Швидкість-12	Середній рівень
13. В.	Оригінільність- 2 Гнучкість-3 Швидкість-5	Низький рівень
14. А.	Оригінільність- 6 Гнучкість-6 Швидкість-12	Середній рівень
15. Л.	Оригінільність- 5 Гнучкість-3 Швидкість-13	Середній рівень
16. Н.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-4	Низький рівень
17. О.	Оригінільність- 4 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
18. Б.	Оригінільність- 9 Гнучкість-8 Швидкість-10	Високий рівень
19. Р.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
20. О.	Оригінільність- 9 Гнучкість-9 Швидкість-11	Високий рівень
1. Д.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-10	Середній рівень
2. М.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4	Середній рівень

		Швидкість-11	
3.	А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-8	Низький рівень
4.	П.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-8	Низький рівень
5.	Н.	Оригінільність- 4 Гнучкість-5 Швидкість-8	Середній рівень
6.	Л.	Оригінільність- 5 Гнучкість-4 Швидкість-5	Середній рівень
7.	А.	Оригінільність- 2 Гнучкість-2 Швидкість-9	Низький рівень
8.	К.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-13	Середній рівень
9.	Д.	Оригінільність- 4 Гнучкість-6 Швидкість-5	Середній рівень
10.	М.	Оригінільність- 6 Гнучкість-4 Швидкість-11	Середній рівень

**Результати методики «Коректурна проба Б. Бурдона»
після проведення розвивальної програми**

Діти	Бал:	Рівень психосоціальної зрілості
1. А.	10	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги дуже висока.
2. М.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
3. Т.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
4. Д.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.
5. М.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
6. З.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги середня.
7. А.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
8. П.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
9. В.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги висока.
10. А.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
11. Р.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
12. М.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги висока.
13. В.	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
14. А.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
15. Л.	7	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
16. Н.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги середня.
17. О.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги середня.

18.	Б.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
19.	Р.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
20.	О.	10	Продуктивність уваги дуже висока, стійкість уваги дуже висока.
21.	Д.	6	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
22.	М.	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги середня.
23.	А	2	Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.
24.	П	3	Продуктивність уваги низька, стійкість уваги низька.
25.	Н	5	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
26.	Л	3	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
27.	А	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
28.	К	4	Продуктивність уваги середня, стійкість уваги середня.
29.	Д	8	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги низька.
30.	М	9	Продуктивність уваги висока, стійкість уваги висока.

Результати методики «Визначення понять, з'ясування причин, виявлення подібності і відмінностей в об'єктах» після проведення розвивальної програми

Діти	Бал:	Рівень
1. А.	10	Дуже високий рівень
2. М.	10	Дуже високий рівень
3. Т.	10	Дуже високий рівень
4. Д.	10	Дуже високий рівень

5. М.	8	Високий рівень
6. З.	8	Високий рівень
7. А.	10	Дуже високий рівень
8. П.	7	Середній рівень
9. В.	10	Дуже високий рівень
10. А.	6	Середній рівень
11. Р.	10	Дуже високий рівень
12. М.	8	Високий рівень
13. В.	5	Середній рівень
14. А.	4	Середній рівень
15. Л.	10	Дуже високий рівень
16. Н.	6	Середній рівень
17. О.	5	Середній рівень
18. Б.	4	Середній рівень
19. Р.	7	Середній рівень
20. О.	10	Дуже високий рівень
21. Д.	8	Високий рівень
22. М.	6	Середній рівень
23. А.	8	Високий рівень
24. П.	3	Низький рівень
25. Н.	4	Середній рівень
26. Л.	7	Середній рівень
27. А.	3	Низький рівень
28. К.	8	Високий рівень
29. Д.	6	Середній рівень
30. М.	10	Дуже високий рівень

Результати кореляційного аналізу до та після формувального експерименту

Кількість респодентів	Результати за методикою «Матриці Равена» до програм розвитку	Ранг А	Результати за методикою «Матриці Равена» після програм розвитку	Ранг В	d	d ²
1	8	24	10	28,5	-4,5	20,25
2	10	29	10	28,5	0,5	0,25
3	10	29	10	28,5	0,5	0,25
4	9	26	9	24	2	4
5	4	13,5	8	20,5	-7	49
6	4	13,5	9	24	-10,5	110,25
7	6	18,5	6	11,5	7	49
8	2	3	6	11,5	-8,5	72,25
9	7	22	7	17,5	4,5	20,25
10	3	8	6	11,5	-3,5	12,25
11	10	29	10	28,5	0,5	0,25
12	9	26	9	24	2	4
13	3	8	7	17,5	-9,5	90,25
14	2	3	6	11,5	-8,5	72,25
15	4	13,5	4	6	7,5	56,25
16	3	8	3	3	5	25
17	6	18,5	6	11,5	7	49
18	6	18,5	6	11,5	7	49
19	4	13,5	9	24	-10,5	110,25
20	9	26	8	20,5	5,5	30,25
21	6	18,5	6	11,5	7	49
22	7	22	7	17,5	4,5	20,25
23	2	3	6	11,5	-8,5	72,25

24	3	8	3	3	5	25
25	4	13,5	4	6	7,5	56,25
26	2	3	2	1	2	4
27	3	8	3	3	5	25
28	4	13,5	4	6	7,5	56,25
29	2	3	7	17,5	-14,5	210,25
30	7	22	9	24	-2	4
		465		465	0	1346,5